

A zsidóság helye a magyar tankönyvekben 1920 és 1945 között

**A tanulmány a „Sorsok Háza – Európai oktatási Központ” szakmai
tartalmáért felelős Közép és Kelet-Európai Történelem és Társadalom
Kutatásáért Közalapítvány megbízásából készült**

Készítette: Miklósi László

2013. december

Tartalom

Bevezető.....	3
Előzmények	4
Történelem tankönyvek	5
Helméczy Mátyás: Történelem 8. (NT-00875)	5
Bánhegyi Ferenc: Történelem 8. évfolyam (AP-081603)	9
Balla Árpád: Történelem 8. (MK-VD-0038)	11
Horváth Péter: Történelem 8. (NT-00881)	14
Bencsik Péter – Horváth Levente Attila: Történelem 8. (MS-2658)	17
Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolák számára (NT-13384/3)	21
Száray Miklós: Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam (NT-14425/1).....	25
Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Történelem IV. (MK-1215102-T).....	30
Magyar irodalom tankönyvek	35
Ének-zene tankönyvek	39
Összegzés.....	40
Történelem.....	40
Magyar irodalom	41
Ének-zene	42
Elemzett könyvek	43
Kiállítás	45

Bevezető

Az iskola világában nagy változások vannak folyamatban. Ez alapvetően érinti a tanterveket és a tankönyveket is. Jelenleg számos tankönyv van használatban. Ezek száma a közeljövőben jelentősen csökkenni fog, várhatóan egy, netán két tankönyv lesz (pl. történelemből, magyar irodalomból) egy évfolyamon egy tárgyból. (Már jogszabály is tartalmazza az egyetlen, kötelező tankönyv bevezetésének lehetőségét.) Az új szabályozás értelmében 2013. szeptemberétől felmenő rendszerrel lép hatályba az új kerettanterv. Ehhez készülnek az új tankönyvek.

Témánk szempontjából jelenleg többnyire (történelemből, magyar irodalomból) a korábban készített, szükség szerint aktualizált, pontosított könyvekből tanulnak a diákok. Elemzésemben ezeket tekinthettem át.

A tankönyvek nagy száma miatt nem törekedhettem teljességre. Elemzésemet 27 mű vizsgálata alapján készítettem. Célom az volt, hogy számos könyv áttekintése révén különféle megoldásokat mutassak be.

Azt kívántam megmutatni, a zsidóság 1920-45 közötti bemutatásánál melyek a tipikus megközelítések, hangsúlyok, s melyek a különbözőségek, egyéni megoldások. (Bár a korábban érvényes kerettanterv meghatározta a „kereteket”, így is természetesen az egyes művek jelentősen különböznek egymástól.)

Három tantárgy egyes tankönyveit vizsgáltam. A téma kapcsán megkerülhetetlen történelmi és irodalmi bemutatás mellett fontosnak tartottam egy másik művészeti tárgyat, az ének-zene tanulmányozását is: megjelenik-e, s ha igen, miként a zsidóság, netán a holokauszt a tematikában.

A tantárgyak eltérő jellegzetességei miatt munkamódszerem is eltérő volt. Történelemből a tárgy kronologikus jellege, a művek felépítése, komplex kapcsolatrendszere miatt a kiadványokat külön-külön elemeztem. Magyar irodalomból témák szerint haladva vizsgáltam az egyes tankönyveket. Ének-zenéből annak megállapítására szorítkozhattam, hogy egyáltalán megjelenik-e a téma a művekben.

Előzmények

A tantervek, tankönyvek hagyományosan nem folyamatában mutatják be a kisebbségek (adott esetben a zsidók) életét, többséghez való viszonyát. Kevés szó esik a békés hétköznapokról, a normális együttélésekről.

Napjainkban szinte minden 8 általánost végzett diák tud a holokauszt kapcsán a zsidóság elpusztításáról, de sokuknak fogalma sincs, mióta élnek zsidók Magyarországon, és szinte semmit sem tudnak kultúrájukról, (magyarországi) történetükről.

A kisebbségek (adott esetben a zsidók) a tanításban megjelenhetnek a vallási és etnikai arányok tárgyalásakor (pl. vallási és kisebbségi diagramok), a topográfia kapcsán (pl. a zsidók jelenléte, aránya egyes helyeken). Tartalmazhatják ezt kronológiák, megismertethető a kisebbség/vallás a foglalkozások szerinti bemutatáskor, a hétköznapok/ünnepek tárgyalásakor, öltözködés vagy az étkezés megjelenítésekor egyaránt.

Kevésbé jellemző, hogy különböző sorsokat (típusokat) ismertessen egy tankönyv. A második világháború kapcsán a Magyarországon élő zsidók közül bemutatható például

- egy haláltáborban elpusztított gyerek története
- egy munkatábor túlélő sorsa
- egy gettóban tengődő élete
- egy bujtatott család napjai
- egy ellenálló története
- egy munkaszolgálatból megszökött, később Franciaországban harcoló esete, akit hazatérése után internálnak...

(A fentiek közül legalább háromféle különböző gyermeksors, helyzet is érzékeltethető.)

Diákjainkkal meg kell(ellene) ismertetni az emlékezet helyeit (múzeumok, emlékművek, emléktáblák, botlatókövek...) is.

Történelem tankönyvek

Helméczy Mátyás: Történelem 8. (NT-00875)

Az első világháború után Németországban a nácik a „gazdasági bajokért pedig a zsidókat (a zsidó tőkét és csak a zsidó tőkét) téve felelőssé, bűnbakot találva, felszította a szenvedélyeket.”

A náci rémuralom Németországa c. részben kiemeli: ez a rettegés birodalmává vált. Aki szót emelt ellene, „nagyon gyorsan a koncentrációs táborok valamelyikébe került. Besúgók ezrei némították el a gondolkodást, máglyára kerültek a német nácizmusnak nem tetsző könyvek is... Hitler hívei a »német faj« magasabbrendűségét, más »fajok« alacsonyabb rendűségét hirdették. Ezzel kívánták indokolni Németország jogát a világuralomra, más népek szolgaságra vetésének, elnyomásának jogosságát.”

„A fajgyűlölet elsőként a zsidógyűlöletben öltött testet. Hitler a zsidókat mint »alacsonyabb rendű fajt« minden baj okozójának tekintette. Velük szemben felszította a szenvedélyeket. A németországi zsidókat bárki büntetlenül üldözhetette. »Ha nem volna zsidó, fel kellene találni. Az embernek látható ellenségre van szüksége, nem láthatatlanra« - mondta Hitler. A sajtó, rádió, mozi a leggyűlöletesebb képet festette a zsidókról, akiket sárga csillag viselésére köteleztek, s minden módon megaláztak (például üzleteiken fel kellett tüntetniük, hogy a bolt tulajdonosa zsidó).”

Fotót is közread a könyv. (A német feliratokat nem fordítja.) Képaláírás: A zsidóüldözés kezdeti fázisa. Zsidóellenes bojkott. Náci rohamosztagos egy zsidó üzlet előtt.

Az összefoglaló vázlatban illetve feladatokban – bár más fogalmakba beleérthető – nevesítve nem jelenik meg a fajgyűlölet, az antiszemitizmus. (Összegzés: náci rémuralom; kérdés: Milyen borzalmak jellemezték a náci uralmat Németországban?)

Magyarországon (1921-ben) törvényt hoztak azok ellen, akik a társadalmi rendet megsértve, erőszakkal akarják a hatalmat megszerezni – írja e tankönyv. Megmagyarázza, hogy ez a kommunisták ellen irányult, de később alkalmazták a szélsőjobboldali pártok és szervezkedések ellen is.

„Más jellegű volt az a törvény, mely a »népfajok és nemzetiségek« arányszáma szerint határozta meg az egyetemre, jogakadémiára felvehető arányszámát. Ennek a törvénynek zsidóellenes éle is volt.”

Érdekes, hogy míg a szélsőséges szervezetek betiltásáról szóló törvényt – helyesen – értelmezi a szerző, s idéz is belőle, ezzel ellentétben nem magyarázza a numerus clausust, ugyanakkor jelentőségét is tompítja.

„A hitleri Németország erősödésének következményeként... hazánkban is erősödni kezdett a szélsőjobboldal és vele az antiszemitizmus (zsidóellenesség). Az új jelenségekkel a kormánynak is számolnia kellett. Miközben lecsapott a szélsőjobboldali mozgalmakra...

követeléseik elől nem tudott kitérni. Jobboldali nyomásra született meg az első magyarországi zsidótörvény” (1938). (V.ö.: később Horthy és Bethlen értékelése!)

„Az első zsidótörvény szerint: a sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjainak, az üzleti és kereskedelmi alkalmazottaknak legfeljebb 20%-a lehetett zsidó. (Zsidónak ekkor azt tekintik, aki izraelita vallású.)”

A második és a harmadik zsidótörvény később, a holokauszt tárgyalásakor jelenik meg. Ott csupán körülírja, de nem mondja ki (s feladatban sem hívja fel arra a figyelmet), hogy az 1939-ben meghozott második zsidótörvény faji alapon határozta meg a zsidóságot. Miként azt sem, hogy a zsidótörvényeket a német megszállás előtt hozták.

A német megszállás következményeként „felvirradt a nyilasok napja is. Míg korábban hazánkban a zsidóüldözés legfeljebb a zsidóság jogainak korlátozásáig jutott el, de fizikailag a zsidók létét nem fenyegette, most megkezdődött a zsidók nyílt és szervezett üldözése. Ez a fizikai megsemmisítés előkészítését jelentette: gettókba zárást, a sárga csillag viselésének törvényi előírását. A folyamatot betetőzte a vidéken élő zsidóság náci haláltáborokba hurcolása. Innen csak töredékük szabadult ki és térhetett haza.”

A szerzői szöveg itt is kisebbiti a német megszállás előtti zsidóüldözés súlyát („legfeljebb csak korlátozás”). Természetesen nem kétséges a mértékbeli különbség. Ugyanakkor erősen kérdéses, tompítandó, mentendő-e az antiszemitizmus és a kirekesztés a fenti módon.

A német megszállás következményeként az összefoglaló vázlatban is megjelenik a zsidóüldözés fogalma, alatta zárójelben: haláltáborok. Ugyanakkor a német megszállást megelőzően hozott zsidóellenes törvények meghozatala nem jelent meg az összefoglalásban (pl. az első zsidótörvény).

Az ellenállási próbálkozások c. fejezetben olvasható: „Sokan csak vonakodva teljesítették a náci utasításokat, németbarát rendeleteket. Bújtatták, támogatták az üldözötteket, így a zsidókat is.”

A *sokan* kifejezés véleményem szerint megtévesztő. Ha ez igaz lenne, joggal tehetné fel a kérdést a diák: Akkor miért csak próbálkozások voltak az ellenállásra? Ugyanakkor természetesen minden tisztelet megilleti azokat, akik ebben részt vettek.

„A nyilasok garázdálkodása: a gettóba zárt zsidóságnak nap mint nap rettegnie kellett az életéért. (Ma sem ismerjük pontosan azok számát, akiket – emberi mivoltukból kivetkőzött – nyilas csoportok a Duna-partra vittek, s ott kivégeztek.”

„Magyarország háborús veszteségei: Az emberveszteség mintegy 700-750 ezer főt tett ki. Részben a fronton elesettek, a hadifogolytáborokban meghaltak, részben a légitámadások áldozatai, részben az üldözött és haláltáborokba hurcolt zsidók százazrei tartoztak közéjük.” Szemléletformáló, hogy a háborús emberveszteségeket így sorolja a szerző.

A tankönyv külön leckében foglalkozik holokauszttal. Leírja a magyarországi áldozatok számát. Kitér a határon túli emberveszteségekre, valamint a cigány holokauszt áldozataira is. Magyarozza a gettó, a gyűjtőtábor, koncentrációs tábor, munkatábor, haláltábor és a munkaszolgálat fogalmát. Közread egy térképet is a koncentrációs táborokról.

Egy feladatban egyéni kutatásra biztat: „Hogyan viselkedett a lakosság a zsidók elhurcolása idején? Ha módotok van rá, kérdezzetek meg erről szemtanúkat, túlélőket!” (Fontos, szemléletformáló feladat lehet!)

„A holokauszt, mely korábban Európa más területein szedte áldozatait, 1944 márciusában, hazánk német megszállását követően kiterjedt Magyarországra is. S mert akadtak hazánkban olyanok – nyilasok, fanatikus nácibarátok –, akik elvakultságból vagy felsőbb parancsra részt vettek a holokauszt megvalósításában, ez foltot ejtett hazánk, a magyar államvezetés becsületén is. Hazánk ellenfelei közül sokan emiatt nevezték az egész magyar társadalmat antiszemitának, az államvezetést pedig fasisztának.”

Érdekes ezzel a tankönyvi szöveggel összevetni a zsidótörvények magyarázatát: Jobboldali nyomásra született meg az első zsidótörvény. (Az morálisan vállalható, védhető?)

„Hazánk német megszállása legsúlyosabban a magyar zsidóságot érintette. Korábban a Magyarországon esetenként jelentkező zsidóellenesség főképpen a zsidóság jogainak, gazdasági tevékenységének korlátozását jelentette. Ez is jogellenes volt, de a zsidóság fizikai létét nem veszélyeztette.”

Állami szinten helytálló, hogy meghatározó korlátozó törvényt 1920 után 1938-ban hoztak. A szerző itt jogellenesnek minősíti a zsidótörvényeket, ugyanakkor tompítja is ezt a „de” kötőszóval.

„Az antiszemitizmus kezdettől fogva jelen volt a Horthy-korszak Magyarországon. A zsidókat azzal vádolták, hogy ők »csinálták« a tanácsköztársaságot, ők felelősek Trianonért. Azok a feszültségek, amelyek megcsönkített országot jellemezték, többek között a zsidóellenességben nyilvánultak meg. Sokan úgy érezték, a jó lehetőségeket (például a jól fizető állásokat) a gazdag zsidók veszik el előlük. A dualizmus időszakában ugyanis kialakult egy szűk, dúsgazdag (bankárok, gyárosok) és egy szélesebb, jómódban élő zsidó réteg (például kereskedők, ügyvédek, orvosok és művészek). Az antiszemiták az ő helyüket akarták elfoglalni. Ez volt az »örösváltás« programja. A más vallású és hagyományú zsidóságot a magyarságba beilleszkedni képtelen elemnek bélyegezték. Az antiszemitizmus azonban az 1930-as évek végéig nem uralkodott el a hivatalos politikában. Horthy és Bethlen nem volt antiszemita, sőt hangsúlyozták a zsidók fontos gazdasági és társadalmi szerepét. Jó kapcsolatot ápoltak a zsidóság vezetőivel. A zsidók élhettek politikai jogaikkal. A felsőoktatási felvételiket szabályozó törvény zsidóellenes élet a Bethlen-kormány 1928-ban tompította.”

A fenti értékelés teljes elemzése külön elemzés tárgya lehetne. Itt csupán egyes elemeire térhetünk ki.

Helméczy tankönyve kiemeli: „Horthy és Bethlen nem volt antiszemita, sőt hangsúlyozták a zsidók fontos gazdasági és társadalmi szerepét. Jó kapcsolatot ápoltak a zsidóság vezetőivel.”

A tankönyvszerzőt maga Horthy cáfolja:

„Ami a zsidókérdést illeti, én egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem. Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden-minden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem stb. zsidókezekben legyen, és hogy a magyar tükörképe – kivált külföldön – a zsidó. Azonban, minthogy a kormányzat egyik legfontosabb

feladatának az életstandard emelését tartom, tehát gazdagodnunk kell, lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben volt, egy-két év leforgása alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk. Ehhez legalább egy emberöltő kell. Én hirdetem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk.” (Horthy Miklós levele gróf Teleki Pálhoz, 1940. október 14-én.)”

Az 1920-ban meghozott numerus clausus törvény jelentőségét a szerző tompítja, ugyanakkor kiemeli: 1928-ban csökkentik annak a zsidók ellen vonatkozó élet.

„Egyedül a budapesti zsidóság menekült meg a deportálástól. A kormányzó ugyanis határozott intézkedésével (1944. – M.L.) július 6-án leállította, s ezzel megakadályozta a mintegy 200 000 főnyi budapesti zsidóság elszállítását. A Pest környékieket azonban már nem sikerült megmenteni. Őket – a leállító parancs kiadása után – még kiszállították az országból.”

Fontos, hogy ezt idézi a szerző. Ugyanakkor arról nem szól a tankönyv, hogy a kormányzó a korábbi zsidóellenes intézkedések (pl. zsidótörvények) ellen nem emelte fel a szavát, azokat nem akadályozta meg. Pedig a kettő együtt igaz, így mutatható meg a kormányzó tényleges szerepe. S a kettő együttes bemutatása elengedhetetlen a reális nemzeti önismeret szempontjából is.

A tankönyvi szöveg esetenként nem értékeli. Egy tankönyvnek célszerű lenne állást foglalnia például arról, hogy elfogadható-e kirekesztő törvények meghozatala.

„Május közepétől július elejéig naponta négy, zárt vagonokból álló szerelvény hagyta el az országot (naponta átlag 10 000 fővel). Összesen több mint 440 000 zsidó férfit, nőt s gyereket deportáltak így hazánk területéről.”

A szöveg szenttelen, adatszerű. Ugyanakkor nem tudható ebből semmi a körülményekből.

„A Magyarországot elhagyó, lezárt marhavagonokból álló szerelvények 3-4 nap alatt értek el rendeltetési helyükre, valamelyik náci haláltáborba.”

Kérdés, célszerű-e ilyen szenttelenül fogalmazni („rendeltetési hely”).

A Kislexikon: egyebek mellett az antiszemitizmus, deportálás, fajelmélet, gettó, munkaszolgálat fogalmakat is magyarázza.

Raoul Wallenberg megjelenik az Életrajzi kislexikonban, akire a tankönyv kiegészítő jellegű külső hasábjában is utal. Teleki Pálról a szócikk számos fontos elemet közread. Ugyanakkor nem említi a miniszterelnöksége alatt kiadott numerus clausus, illetve a második zsidótörvényt.

Összegzés: Helméczy ismert, igen tapasztalt tankönyvszerző, a rendszerváltás előtt is tanultak könyvéből. Ebben a művében a Magyarországról szóló részekben tompítja, csökkenti a kirekesztő, antiszemita, elemek jelentőségét a német megszállás előtt, ugyanakkor kiemeli azok súlyát azt követően. Esetenként kihagy kínosnak tekinthető, a pozitív képbe nem illeszthető elemeket (Teleki Pál életrajza). Horthyról a kormányzó saját állításával

ellentétesen azt állítja, nem volt antiszemita. Művében gyakran kerül az értékelést. Ez történelmi, pedagógiai, erkölcsi stb. szempontból is szembeötlő, vitatható.

Bánhegyi Ferenc: Történelem 8. évfolyam (AP-081603)

A könyv így ismerteti Hitler életrajzát. „Bécsben alakult ki benne az a meggyőződés, amely szerint minden politikai és társadalmi bajért a zsidók és a marxisták a felelősek.” „Szervezőkészsége és szuggesztív szónoklatai révén hamarosan a párt vezére azaz Führere lett.” A sörpuccsot merész tervnek minősíti a szerző. Börtönbe zárásából „erkölcsi tőkét kovácsolt”. Beszédei „hitelesnek és meggyőzőnek tünnek”. „...nem nyugodott bele a Németország számára megalázó versailles-i békébe.” A fentiek alapján a diák bátran rokonszenvezhet is Hitlerrel. A szerző munkamódszere, hogy rendszerint nem minősít, nem foglal állást, így Hitler bemutatásakor sem. Nem magyarázza egyebek mellett a bűnbak fogalmát, a bűnbakképzés, a demagógia lényegét sem. A közölt két Hitler propaganda kép mellett sincs szerzői állásfoglalás. (Az előzőekkel összevetve érdekes az antanttal kapcsolatos szóhasználat: „Ha nincs az antant porig sújtó ítélete, talán Hitlernek sem lett volna ekkora sikere és ilyen nagy társadalmi bázisa Németországban.”)

„... a fajelmélet szolgált a nürnbergi törvények alapjául, amelyeknek lényege az volt, hogy a zsidókat nem tűrték meg Németországban.” Nem ír a könyv a fajelmélet tudományos és erkölcsi tarthatatlanságáról. Nincs szó a tankönyv szövegében, kapcsolódó feladatban a kirekesztés elfogadhatatlanságáról sem. A kapcsolódó kép aláírása: A nácik egy zsidó üzlet bojkottálására szólítják fel a lakosságot. (Itt sincs szerzői kommentár vagy kapcsolódó kérdés.)

Hosszasan sorolja a szerző által a „revíziós politika” (értsd: a versailles-i békeszerződés előírásainak sorozatos megsértése – M.L.) lépéseit. A szerző nem teszi világossá a békeszerződés sorozatos semmibe vételét. A szövegnek lehet olyan értelmezése, hogy az író rokonszenvez azokkal. Ezt erősíti a kapcsolódó térkép: Németország területi gyarapodása 1933 és 1939 márciusa között.

„A látványos német sikereket számos ijesztő jelenség kísérte” (kristályéjszaka). A zsinagógák felgyújtása kapcsán írja: Németország a rettegés birodalmává vált.

Hosszú, idealizált életrajzot közöl Horthyról. Ebben nincs előre utalás pl. arra, hogy posztján maradt a német megszállás után. Nem érinti a zsidósággal kapcsolatos tetteit sem, miként a kiugrási kísérletről sem esik itt szó.

A kiemelkedő tudósok, Nobel-díjasok ismertetésekor szóba sem kerül, miért kellett elhagyniuk hazájukat. (Ez az elhallgatás is párját ritkítja a tankönyvek között.)

Az első zsidótörvény kapcsán írja a szerző: „Az értelmiségi pályák – a korabeli megítélés szerint – létszámarányuknál nagyobb mértékben nyújtottak nekik (a zsidóknak – M.L.) megélhetést.” Ezt nem magyarázza a tankönyv. Nincs szó arról sem, (erkölcsileg) elfogadható-e kirekesztő jogszabály. Ennek alapján levonhatja a diák azt a következtetést is,

hogy helyes, támogatandó ez az intézkedés. Igaz, a könyv írja azt is, hogy a zsidó értelmiség számára létbizonytalanságot teremt ez a törvény. Ez esetben sincs szerzői minősítés, illetve a diákok állásfoglalásra való biztatása.

Kapcsolódó feladat: Minek a hatására született meg Magyarországon 1938-ban az első zsidótörvény? A tankönyv alapján erre kizárólag úgy lehet válaszolni, hogy a németbarát politika és a szélsőjobboldal erősödése miatt. Ugyanakkor a könyv nem említi meg a korábbi erőteljes asszimilációs folyamat megakadályozását az első világháború után, s az antiszemitizmus erősödését. Nem jelenik meg a magyar vezetőréteg szerepe, a felelősség kérdése.

A második zsidótörvényről leírja, hogy faji alapon hozták, s tartalmazza, hogy tovább csökkenteni az alkalmazható zsidók arányát. Ez a törvény 60 000 alkalmazott, kisember életfeltételeit tette tönkre – írja a könyv. Kapcsolódó feladat: az első és második zsidótörvény összehasonlítása.

A tankönyv tartalmazza a harmadik zsidótörvény legjellemzőbb tudnivalóit is. Ír a munkaszolgálatosok védtelenségéről, kiszolgáltatottságáról is.

A könyv röviden leírja a varsói gettófelkelést is.

Megjelenik az „élettér”, s az ún. segédnép fogalma, a megsemmisítésre ítélt népek csoportja és a zsidókérdés radikális megoldásának Hitler általi igénye. Idézőjel (elhatárolódás) nélkül nyomtatták a zsidókérdés radikális megoldása kifejezést. (Vélhetően nem szándékos ez az írásmód, erre utal, hogy a következő mondatban ezt írja egyebek mellett az előzőre is utalva: „Horthy egy ideig még tudta halogatni az országra nézve katasztrofális következményekkel járó követelések teljesítését.”)

A német megszállást követően a tankönyv tartalmazza a gettókba költöztetést, a sárga csillag viselésének előírását, a zsidó vagyonok lefoglalását, a deportálás idejét. „Összesen több mint félmillió magyar zsidó esett a holokauszt áldozatául.”

A koncentrációs táborok leírásakor felsorol számos ellenségnek tekintett csoportot.

Kapcsolódó feladat: Kutass utána, hogy Budapesten, illetve lakóhelyeden 1944-ben hol jelölték ki a gettót!

A könyv tartalmazza, hogy – külföldi tiltakozásra – Horthy leállítja a budapesti zsidóság deportálását. (A törvényhozásban, továbbá a korábbi deportálásokban betöltött szerepéről nincs szó.)

A nyilas rémuralom leírásakor szól a több ezer zsidó jeges Dunába való lövetéséről.

Bánhegyi: Szálasi rémuralma a „magyar történelem egyik szégyenfoltjának tekinthető időszak”, ennek neve a vészorszak.

Sokan bűjtattak zsidókat – írja a könyv. Név szerint Wallenberget említi.

Összegzés: Ennek a szerzőnek több korábbi műve botrányt okozott, volt, amit vissza is kellett vonni (egyebek mellett a cigányokról, zsidókról és öregekről szóló részei miatt). Azokhoz képest ez a szöveg jóval visszafogottabb. Ennek a tankönyvnek a megközelítése, szövege nemegyszer igen leegyszerűsítő, adott esetekben torzító. A sorok közötti üzenet számos esetben aggályos, sőt, véleményem szerint esetenként elfogadhatatlan.

Balla Árpád: Történelem 8. (MK-VD-0038)

A tankönyv Bevezetésének első bekezdése:

„Diktatúrák, világháborúk, koncentrációs táborok, holokauszt, hidegháború, környezetszennyezés: ugyanúgy hozzátartozik a 20. század történelméhez, mint az, hogy megbukott a faszizmus és a kommunizmus, hogy egyre több országban a demokrácia erői kerekedtek felül, hogy széthullottak a gyarmatbirodalmak, hogy az ember kilépett a világűrbe.”

Minden szövegnél fontos, miként kezdődik, mi a „felütés”. Nincs ez másként a tankönyvek esetében sem. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a tankönyv első mondatában hangsúlyosan jelenik meg a diktatúra, világháború, koncentrációs tábor, holokauszt kifejezés.

Ugyanakkor kérdéses, célszerű-e a megfelelő szakkifejezés helyett a köznyelvi fogalmat használni egy történelemtankönyvben (pl.: a faszizmus szó alkalmazása a náci rendszer kapcsán is).

Hitler hatalomra kerülésekor – a könyvre jellemző módon – szerzői szöveg olvasható. Az NSDAP, a náci, a Mein Kampf, a fajelmélet, árja, élettérelmélet, a rohamosztalag, propaganda, koncentrációs tábor, cenzúra, nürnbergi törvények kifejezést is tartalmazza a könyv.

Erre a műre általában is jellemző, hogy a fotókat nagy méretben adja közre. (A betűméret is nagyobb a szokásosnál.) Ugyanakkor kevés a forrásközlés. (A külső hasábján is rendszerint szerzői szöveg olvasható.) Ez napjainkban ritkaságnak számít. (S életkori sajátosságokkal sem indokolható.) Ugyanakkor számos esetben alkalmaz kérdéseket, feladatokat. Saját véleményük megfogalmazására is készíteti a diákokat. (Példa: Mi a véleményed a fajelméletről és az élettérelméletről?) Szemléletesek a közreadott diagramok.

Zsidó üzletek bojkottjára felhívó fotót is közread. A képen olvasható német feliratok szövegét (egy-egy más tankönyvektől eltérően) lefordítja.

Érdekes, hogy ez a könyv alkalmazza a kiegészítő anyag kifejezést, melyet évtizedek óta más könyvek nem használnak (pl. A Kristályéjszaka).

Az első és második zsidótörvényről igen röviden ír a tankönyv. (A kislexikonban megjelenik ez a fogalom.) A tankönyvi alapszövegben nem, csupán a kapcsolódó kérdésben jelenik meg, hogy a zsidótörvényekben vallási / faji megkülönböztetés volt: „Mi a különbség a vallási és faji megkülönböztetés között?” Kérdésesnek tartom, hogy a közreadott szerzői szöveg alapján megismerhető-e, megérthető-e a zsidótörvények lényege.

A nyilasok jellemzésekor összehasonlítja a náci és nyilas jelképeket (horogkereszt/nyilaskereszt) illetve az ingük színét (barna/zöld) is.

Érdekes, nyolcadikos könyvben szokatlan, hogy leírja a lidicei vérengzést. A kapcsolódó feladat vitára ösztönzi a diákokat: „Vitassátok meg, hogy helyes-e, hogy a háború alatt a kormányok beavatkoznak a polgárok mindennapi életébe! Csoportokban gyűjtsetek érveket és ellenérveket!” (Érdekes, hogy a szerző a megtorlás brutalitására, könyörtelenségére nem hívja fel a figyelmet, azzal kapcsolatos feladatot nem ad.)

A koncentrációs táborok leírásakor megkülönbözteti a kényszermunkatábor és a haláltábor. Egyes más tankönyvektől eltérően leírja, hogy az előbbiben a „kegyetlen munkafeltételek, az éhség, a járványok, a büntetések, a kínzások a halálzási arány gyors növekedéséhez vezettek”.

Ismerteti a tömeges megsemmisítés különböző eszközeit: tömeges agyonlövés, kipufogógáz bevezetése a teherautó emberekkel zsúfolt rakterébe Zyklon-B+krematóriumok. Kiemeli: gyerekeket, nőket, férfiakat ítéltek pusztulásra származásuk miatt. Leírja, hogy 6 millió zsidó áldozata volt a holokausztnak, mintegy 200 ezer cigány lett áldozata a tömeggyilkosságnak, s „jelentős számban érintett” baloldali politikusokat, testi és szellemi fogyatékosokat.

Fotót közöl az auschwitz-i tábor kapujáról, a felirat értelmezését feladat segíti. A foglyok munkájáról, a kenyéradag kiosztására váró asszonyokról és gyerekekről, a fogolybarakk belsejéről közöl képet, a gödörbe dobált, elégetésre váró holttestekről (!) rajzot a könyv. (Ennyire brutális képet ma egyre kevésbé szoktak a tankönyvek közölni.)

Kapcsolódó feladatok: Miért nevezte a holokausztot Churchill „név nélküli bűnnek”? Mit jelentett a nácik „végső megoldása”? Mutasd meg a falitérképen, hol működtek a legnagyobb megsemmisítő táborok! (A tankönyv ilyen térképet nem ad közre.)

A szemtől szemben a történelemben c. könyv alapján ad közre egy hosszabb leírást Auschwitzról.

A voronyezsi katasztrófa leírásakor a szerző leírja, hogy Magyarország a 200 ezer kiszállított katona mellett 50 ezer munkaszolgálatos kiküldését is vállalta.

A harmadik zsidótörvény meghozatalának idejét, lényegét leírja a szerzői szöveg. A kapcsolódó feladat az első két zsidótörvény felelevenítése.

Német megszállás: „Előre elkészített listák alapján mintegy háromezer németellenes politikust és zsidó személyt tartóztattak le.” Az előzetes listákat kevés tankönyv említi.

A zalaegerszegi gettó bejáratáról az ismert fotót adja közre a könyv. (Általában is jellemző, hogy többnyire a korábról is jól ismert képeket jeleníti meg a könyv.)

A magyar zsidóság számát mintegy 800 ezer főben adja meg. (A tankönyv szövege nem teszi egyértelművé, mekkora területen.) Leírja a könyv a sárga csillag viselésének kötelezővé tételét, a gettókba hurcolást és a deportálást.

„A németek irányításával a magyar csendőrség és hivatalnokok közreműködésével rövidesen megkezdődött a deportálás. Mintegy 440 000 gyereket, nőt, férfit hurcoltak el Magyarországról az osztrák és lengyel területeken lévő megsemmisítő táborokba. A főleg Auschwitzba kerülő magyar zsidók nagy részét gázkamrákban pusztították el. A zsidók sorsában osztozott a cigányság egy része is. Mintegy ötezerre teszik a cigány áldozatok számát.” A magyarországi romák c. részben is ír a szerző a roma holokausztról, feladatok is kapcsolódnak a témához.

A mű egyik érdeme, hogy a szerző világossá teszi a holokausztban való magyar közreműködést. Kapcsolódó feladat: „Önfeláldozó emberek Magyarországon is bújtattak üldözötteket, hamis papírokat és igazolásokat szereztek számukra.

a) Gyűjtsetek ilyen történeteket, s számoljatok be róla!

b) Hősiességük ellenére miért nem lehetett ezzel a módszerrel az egész magyar zsidóságot megmenteni?”

A többi tankönyvhöz hasonlóan ír arról, hogy Horthy leállította a deportálásokat, így mintegy 200 ezer fővárosi zsidó életét mentette meg. Magyarozatként a nemzetközi tiltakozást, s a normandiai partraszállást írja a szerző. Ugyanakkor nem említi Horthy korábbi tevékenységét, felelősségét.

Szálasi rémuralma kapcsán ír rablásról, fosztogatásról, gyilkosságokról. „A főváros lámpaoszlopain akasztott emberek lógtak. Éjszakánként százakat lőtték a Dunába.” Nem írja le egyértelműen, kik voltak az áldozatok. Ugyanakkor kiemeli: A megmaradt fővárosi zsidóság ismét halálos veszedelembé került. „Félszázezer zsidó munkaszolgálatost indítottak a németek gyalogmenetben az osztrák határ megerősítésére...”

„Felállították a pesti gettót: 60-70 ezer embert zsúfoltak össze akkora területen, ahol korábban 6-7000 ember lakott...)

A magyar zsidó népesség áldozatainak számát 500-550 ezerben adja meg.

Az embermentők között a magánembereken kívül kiemeli az egyházakat és a Vöröskeresztet, név szerint Raul Wallenberget említi (feladat is kapcsolódik hozzá).

A Kislexikonban megtalálható az antiszemitizmus, deportálás, fajelmélet, gettó, holokauszt, koncentrációs tábor, munkaszolgálat, munkatábor, zsidótörvények, zsinagóga fogalma.

Összegzés: Bizonyára a könyv megírásának idejével magyarázható az alapszöveg jellege, a korábról ismert képek és a kiegészítő anyag kifejezés alkalmazása. Többnyire az alapinformációkat adja közre, esetenként azonban ez kevésnek tűnik (pl. zsidótörvények). A szerzői szövegen kívül a több évtizeddel ezelőtti gyakorlatnak megfelelően más művekből átvett hosszabb szöveg esetén átiratot ad közre (X.Y. nyomán). A feladatok egy része vitára, állásfoglalásra készíti a diákokat. Áttekinthetőek a diagramok, de igen kevés a közölt forrás. Pedig a forrásközlés napjainkban alapkövetelmény egy nyolcadik osztályosoknak készült mű esetében is.

Horváth Péter: Történelem 8. (NT-00881)

A szerző a náci rendszer bemutatása előtt Chaplin remekművére, A diktátor c. filmre hívja fel a diákok figyelmét. A „film Hitler ... és olasz fasiszta diktátor maró gúnnyal elkészített paródiája.” Végiggondolásra érdemes, hogy „Hitler állítólag háromszor is megnézte e filmet. Ennek hatására Chaplin előkelő helyet foglalhatott el azok listáján, akiket a diktátor az Egyesült Államok vágyott elfoglalása után majd azonnal meggyilkoltat. Chaplin viszont később úgy nyilatkozott, hogy ha tudott volna a háború alatt elkövetett rémtettekről, sosem készítette volna el ezt a vígjátékot.”

Ez a felütés több szempontból is tanulságos. Utal a film népszerűségére, fontosságára e korban. A legenda és valóság viszonya is jól elemezhető. S nagyszerűen látszanak a különböző szerepek, attitűdök, nézőpontok is. S persze felkelti a diák figyelmét a téma és a szereplők iránt.

A náci Németország bemutatásakor a Mein Kampf ismertetésekor leírja: meglehetősen zavaros ez a politikai mű. A fajelmélet kapcsán leszögezi: minden tudományosságot nélkülöz. Kiemeli a demagóg ígéreteket, s megemlíti, hogy a náci Németországban ezt a könyvet minden érettségiző diák ajándékba kapta. A témához kapcsolódik egy propaganda fotó: „Német fiatalok általuk zsidónak tartott könyveket égetnek” és egy antiszemita plakát: „Az ellenséges hatalmak a zsidók mögött állnak” címmel. Egy náci karikatúra is kiegészíti ezeket: „A náci párt odacsap”.

Mindebből látható, hogy a szerző szükség esetén világosan értékkel, állást foglal. A náci propaganda megismertetéséhez fotót, plakátot, karikatúrát is alkalmaz. Mindemellett utal a rádió fontosságára is.

A Hitler hatalomra jutása című részben olvasható:

„Hitler a valóságos gondokat kihasználva a demagóg ígéretekre és a bűnbakkeresésre (antiszemitizmus) alapozva törvényesen, alkotmányosan szerezte meg a hatalmat Németországban. A következő években azonban már nem ügyelt az alkotmányosság látszatának a fenntartására sem.

A rendszer ellenzékének, majd a zsidóknak az elzárására, később elpusztítására Hitler már hatalomra jutásának első évében létrehozta az első koncentrációs táborokat, ahol elsősorban a szociáldemokratákat, a kommunistákat és a zsidókat szolgáltatták ki fogva tartóik kénye-kedvének. Az antiszemitizmus nyílt kormánypolitikává vált: egész Németországban bojkottálták a zsidó kereskedőket, orvosokat és ügyvédeket. Megkezdődött a félmillió német zsidó polgári jogaitól történő megfosztása, majd üldözése. Az úgynevezett nürnbergi törvények alacsonyabb rendűnek tartott zsidókat több alapvető emberi joguktól megfosztották. Törvény tiltotta a velük való házasságot vagy az azon belüli szerelmi kapcsolatot. A német birodalmi polgárokra vonatkozó törvény kizárt minden nem németet (vagy azzal »rokon vérből« való polgárt) a birodalom polgárainak köréből.”

„Antiszemita törvényeket hoztak: a zsidókat megfosztották állampolgárságuktól, háttérbe szorították és üldözték őket.”

Az összefoglaló kérdések között: Mit jelent az antiszemitizmus? Az összegzésben: az ellenzék és a zsidók koncentrációs táborokba zárása.

A gyűlölet öröksége című olvasmányban (Karsai László tanulmánya alapján) áttekintés olvasható az antiszemitizmus korábbi történetéről. Mottóként egy ismert viccet ír le a szerző. Ezáltal a vicc is megfelelő módon teret nyer a tankönyvben, a tanításban. Nem csupán ismeretközlő, hanem szemléletformáló is a visszatekintés. Egyúttal lehetőség nyílik a hasonlóságok és különbségek keresésére is. Jól kapcsolódik a témához két kép. A Zsidók máglyahalála egy svájci krónikaábrázolás 1515-ből, valamint a Cipők emlékmű a Dunaparton.

Az ellenforradalom hatalomra jutása c. részben: „Prónay Simontornyán összefogdosta a kommunistákat »és a legközelebbi akácfára felkötötte. Köztük igen sok zsidó és terrorfiú akadt.« A proletárdiktatúra vezetői között sok zsidó származású kommunista volt, körülbelül 60%-uk. Ez azzal magyarázható, hogy a szabadpályás értelmiségben (tehát akik nem kötött munkában, hivatalokban dolgoznak), valamint a munkásmozgalomban jelentős szerepet játszó szakmákban magas volt a zsidó származásúak aránya. A kommunistákkal szembeni fellépés együtt járt sok zsidó származású kommunista vezető üldözésével vagy meggyilkolásával.”

A numerus claususról nem kizárólag a főszövegben szól, hanem forrást is közöl. Közli azt is, hogy „a zsidó vallású egyetemi hallgatók aránya a századfordulón 25-40% körül volt. A numerus clausus hatására ez az arány 10-15%-ra csökkent.”

Szól Gömbös Gyula nyíltan „fajvédő” azaz antiszemita politikájáról is a MOVE élén, majd miniszterelnökként ennek revideálásáról: „a zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvéremnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet...” (Véleményem szerint itt célszerű lett volna a forrás háttérére utaló segítség, feladat közreadása.)

Az első zsidótörvény (évszámát nem adja meg) ismertetése kapcsán utal arra is, hogy Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond fölháborodással fogadták azt. A leckeiben kiemeli, hogy a nyilasok a náci mintát követik. Ismerteti Szálasi zavaros programját. Sőt, utal arra is, hogy a nyilasok merényletet követtek el a „budapesti” zsinagóga ellen. (A megnevezés érthető, de pontatlan.) A Dohány utcai zsinagóga külső és belső képét is közreadja. Kapcsolódó kérdés: Mi a zsinagóga? Feladat: nézz utána, miről híres a budapesti zsinagóga! A lecke egyik összefoglaló kérdése és az összegzés is kiemeli a zsidótörvény fontosságát.

A tankönyv leírja a második zsidótörvény legfontosabb tudnivalóit, szigorításait (évszám nélkül). Utal a szélsőjobboldali igényre, s a törvény ellenzőire is. Kapcsolódó feladat: a két zsidótörvény összehasonlítása. A lecke egyik összefoglaló kérdésében és az összegzésben is megjelenik a 2. zsidótörvény.

Szemléletformáló, tankönyvben ritkaság, hogy a tankönyv kitér a lengyel menekültek befogadására, s az ideérkező lengyel zsidókra is.

Az összefoglaló részben: megjelent a törvényhozásban az antiszemitizmus (zsidótörvények).

A holokausztról szóló lecke leírja a megbélyegzés, kirekesztés újabb fokozatait (sárga csillag, gettó, deportálás, haláltábor).

A könyv nem szól további kirekesztő előírásokról, az egyes javak elkobzásáról, és a 3. zsidótörvényről (igaz, ezeket nem is tartalmazza a kerettanterv).

Az elpusztított áldozatok számadatai mellett számos fogalmat is leír a könyv (sárga csillag, koncentrációs tábor stb.).

Megemlíti a könyv a varsói gettó lakóinak hősiességeit, de reménytelen küzdelmüket is.

A témához kapcsolódó képek: a tábor fogadóépülete a rámpa felől, az auschwitzi tábor hírhedt bejárata, „Krematórium” (az eredetieket elpusztították, de erre nem utal a képaláírás), a „Zyklon-B”, a felszabadult foglyok, Anna Frank fényképe, áldozatok tömege. (Egyes vélemények szerint megfontolandó „hullahegyek” mutatása – különösen gyerekeknek.)

Topográfiai feladat: munka- és haláltáborok keresése az atlaszban. A fogalmakat magyarázni is kell.

Gondolkodtató kérdések: Hogyan értelmezhető a (halál)tábor kapuján olvasható felirat? Miért mondták a gázkamrába küldött embereknek, hogy dolgozni, fürdeni viszik őket?

Pedagógiai, etikailag is fontos feladat: Mi a véleményed arról a védekezésről, hogy: „felsőbb parancsra tettem”?

A munkaszolgálatosokról nem csupán a főszövegben lehet olvasni, hanem képet, s ahhoz kapcsolódó feladatot is találhatunk.

Kállayról egy forrás tartalmi idézéséből (egyebek mellett) megtudható, hogy elődjével, Bárdossyval szemben nem német-, hanem angolbarát és nem antiszemita.

Részletesen (szövegesen és képekkel) megismerhető a délvidéki tragédia. Az ártatlan polgári többségükben szerb és zsidó áldozatokról a Rubicon cikke alapján ír a szerző. (Örvendetes, hogy a hasonló utalásokkal, feladatokkal a történelmi folyóiratokra is felhívja az érdeklődő diákok figyelmét.)

Magyarország utolsó háborús éveiről szóló lecke a Nem tudhatom... című vers részletével (és az ahhoz kapcsolódó feladattal) kezdődik.

A könyv a szokásos tudnivalókon kívül leírja Adolf Eichmann magyarországi tevékenységét, valamint szól az Auschwitz-jegyzőkönyvről is.

A tankönyvszerző Horthy fellépését a budapesti zsidók megmentése érdekében a haláltáborba hurcolt zsidók sorsának ismertté válásával, valamint a németek katasztrofálissá váló katonai helyzetével, magyarázza.

Röviden kitér a budapesti zsidóság helyzetének, sorsának sajátosságaira is. (Radnótiival kapcsolatban félreérthetően fogalmaz, úgy tűnhet, mintha Budapestről indult volna a halálmenete.)

Szól az embermentőkről (az egyházakra, a Vöröskeresztre, nagykövetségekre is utal), név szerint említi Wallenberget.

Véleményem szerint e tankönyvnek (is) kevésbé szerencsés állítása, hogy „rengeteg” ember bűjtatott zsidókat, katonaszökevényeket, baloldaliakat. Mihez képest?

„(1944) Nyár végéig csaknem félmillió magyar zsidót hurcoltak el németországi koncentrációs és megsemmisítő táborokba. Mindez a magyar hatóságok együttműködése nélkül nem lett volna lehetséges.”

Az utolsó mondat tankönyvben ritkán olvasható. Elismerésre méltó, hogy a szerző nem titkolja, hanem leírja a magyarok együttműködését. Igaz, nem szól annak a náciakat is meglepő készségességéről. S nincs a felelősségre vonatkozó kérdés, feladat sem.

A tankönyvben megjelenő szakszavak gyűjteményében olvasható egyebek mellett: antiszemitizmus, deportálás, fajelmélet, gettó, háborús bűnös, holokauszt, izraelita, koncentrációs tábor, krematórium, munkaszolgálat, NSDAP, pogrom, pribék.

Összegzés: A szerző tényszerűen foglalja össze a legfontosabb tudnivalókat, a kerettantervi előírásoknál esetenként részletesebben is. Leírja a magyarok együttműködését is a deportálásokban. Szükség esetén állást foglal. Változatos eszközöket alkalmaz (fotó, karikatúra stb.) Primer és szekunder forrásokat is alkalmaz, sőt, szakmai folyóiratokra is felhívja tanítványai figyelmét. Többször is kapcsolódik más tantárgyhoz. Gondolkodtató, esetenként szemléletformáló feladatokat is ad, állásfoglalásra is készíti a diákokat.

Bencsik Péter – Horváth Levente Attila: Történelem 8. (MS-2658)

Németország a háború (értsd: az első világháború) után c. részben leírják a hátba döfés elméletet:

„A szélsőjobboldal nem tudta elfogadni azt sem, hogy a német hadsereget legyőzték. Minden alap nélkül azt terjesztették, hogy a háborút azért veszítették el, mert a »belső ellenség tört döfött a nemzet hátába«. (Ez alatt a zsidóságot és a szociáldemokratákat értették.) Emiatt bosszút akartak állni az »árulókon«.”

A mellékelt karikatúra világossá teszi, ki döfte hátba a németeket. Erre hívja fel a feladat is a figyelmet: „Nézz utána, kikhez köthető a kézen látható hatágú csillag!” (Forráskritikára nem hív fel a tankönyv.)

„A náci szélsőséges eszmerendszerének alapja a fajelmélet és az antiszemitizmus, azaz a zsidóellenesség volt. Előbbi szerint vannak »uralkodó« és »alsóbbrendű« fajok az emberiségben belül. (Ez az elmélet tudományosan sem megalapozott, mivel az emberiség biológiailag egyetlen fajt alkot.) Hitler szerint a német nép »uralkodó faj«, azaz „árja”, melynek feladata a zsidó befolyástól való megszabadulás. Ha ezt nem teszi meg, elsorvad a németiség, ha viszont „megtisztul” a zsidó vértől, akkor az egész földön uralkodhat. Mindez az antiszemitizmus különösen szélsőséges formája volt. Ugyanakkor alsóbbrendűnek tekintett más népeket, például a szlávokat is.”

A fenti példák is mutatják, hogy a szerzők jelzik az adott állítások, tanok megalapozatlanságát.

A náci diktatúra c. részben: „Megkezdődött a zsidók üldözése. Törvényben tiltották meg a zsidók és nem zsidók közötti házasságot. A zsidókat a munkalehetőségektől is megfosztották.”

A kapcsolódó képeken könyvégetés és koncentrációs tábor látható. Az elsőhöz kapcsolódó feladat: Mit gondolsz, milyen műveket vetettek máglyára? Az utóbbi képaláírása: 1933-tól a nácik koncentrációs táborokat állítottak fel. Ide gyűjtötték politikai ellenfeleiket, majd később a zsidókat is.

Idézet a Mein Kampf című könyvből, „amelyben kifejti zavaros politikai nézeteit”
„...a zsidó a nagy uszító Németország maradéktalan szétzúzására. A zsidóság gondolatmenete ebben világos: Németország bolsevizálása, vagyis a népi nemzeti értelmiség kiirtása és a német munkaerő ezáltal lehetővé tett kiszipolyozása [...] Ha népünk és államunk áldozatává válik e vér- és pénzéhes zsidó népelnyomónak, úgy az egész föld belesüllyed e polip szorításába: ha Németország kiszabadítja magát az átkulcsolásból, úgy e legnagyobb népveszedelmet az egész világ szempontjából megtörte...”

Kapcsolódó kérdés: „Mivel vádolja a zsidóságot, és milyen lépéseket tervez ellenük?”

Tanulságos forráskritikai feladat: „Csoportokat alakítva beszéljétek meg, hogyan cáfolhatóak meg a hitleri eszmék!”

Érdekesség a berlini olimpiáról: „Berlinben a legsikeresebb sportoló – a fajelmélet élő cáfolataként – négy aranyérmével egy színes bőrű amerikai atléta, Jesse Owens lett. Hitler nem is gratulált neki.”

Fehérterror Magyarországon:

„1919 őszen a Tanácsköztársaság vörösterrorijára válaszképpen az ország több pontján megtorló akciók indultak: kibontakozott a fehérterror. Ebben Horthy seregének egyes csoportjai is részt vettek. Sok helyen elfogták, és bírósági tárgyalás nélkül kivégezték a Tanácsköztársaság tisztségviselőit.

Az áldozatok között sok zsidó is volt. A szélsőjobboldal ugyanis – minden alap nélkül – őket tartotta felelősnek a háború elvesztéséért és az ország széthullásáért. Gyűlöletüket fokozta, hogy a tanács hatalom vezetőinek nagy része is zsidó származású volt.”

Horthy kinevezéséért „megígérte, hogy nem vezet be diktatúrát, sőt, határozottan elítélte a zsidóüldözést is.”

Fontos, ritkaság, hogy ez a könyv nem csupán nem szépíti ezt a kirekesztő szabályozást, hanem nemzetközi fogadtatására, s egyéb következményeire is utal: „... a zsidóellenesség hamar megjelent a törvényhozásban is. Teleki nevéhez fűződött az a törvény, amely korlátozta a zsidó vallásúak arányát az egyetemeken.” A tankönyv leírja, hogy e törvény „jelentősen rontotta az ország megítélését, valamint hozzájárult ahhoz, hogy több tehetséges zsidó tudós elhagyja hazánkat”. (Kérdés persze, hogy 8. évfolyamon a pl. a nemzetközi

fogadtatás feldolgozására lesz-e idő, lehetőség.) A numerus claususról forrásszemelvény is olvasható.

A könyv ismerteti az első és második zsidótörvény lényegét, keletkezésük idejét. Leírja, hogy Imrédy Béla dolgozta ki azokat, sőt azt is, hogy Imrédy ősei között is volt egy zsidó, ezért le kellett mondania a miniszterelnökségről, így a második zsidótörvényt Teleki második kormánya idején fogadták el. A könyv forrásrészletet is közöl e törvényből.

Kapcsolódó feladatok: a zsidótörvény fogalma, a második zsidótörvény értelmezése, a két zsidótörvény összehasonlítása.

Szemléletformáló, forráskritikai (etikai szempontból is fontos) feladat: Írjatok levelet a kormányzónak címezve, amelyben tiltakoztok a zsidótörvények ellen!

A társadalom és kultúra: „Ebben az időben a vallás gyakorlása fontos szerepet töltött be az emberek életében (...) Az egyetlen számottevő nem keresztény felekezetet az izraeliták alkották.”

A munkaszolgálatosokról egy igen kifejező (lapátokat magasba emelve pózoló) képet is közöl a könyv.

A harmadik zsidótörvény „már az emberi jogoktól is megfosztotta a zsidókat. Megtiltotta például a keresztények és zsidók közti házasságot is.”

A könyv egyik különlegessége, hogy (nem nevesítve) Kamenyec-Podolszkij tragédiájára is utal: „A zsidóknak már az élete is veszélybe került. Például Kárpátaljáról mintegy húszezer főt a Szovjetunió megszállt területeire szállítottak. A szerencsétlen emberek többségét a nácik legyilkolták.”

A Hideg napok leírása: „1942 elején pedig magyar katonák és csendőrök keveredtek szégyenteljes eseményekre: Újvidéken több ezer szerbet és zsidót mészároltak le.”

Utóbbi megfogalmazásban egyértelműen megjelenik a magyarok felelőssége a történetekben – ez manapság a tankönyvekben ritkaságnak számít.

A katasztrófa a Don-kanyarban részben leírják, hogy a munkaszolgálatosokat embertelen körülmények között dolgoztatták.

Az atombomba történetéről szóló olvasmányból megismerhetők a bomba kifejlesztésén dolgozó zsidó származású magyar tudósok is.

A holokausztról szóló lecke elején az antiszemitizmus eredetéről és gyökereiről szól a tankönyv. Röviden utal a hagyományos elkülönülés (egyik) okára, majd az asszimilációra, érinti a kapitalizmus időszakában a zsidók egy részének meggazdagodását, befolyásuk növekedését is. Ír a nácik zsidóellenes akcióiról, nevesítve a Kristályéjszakáról is.

A népiirtás egyes formáit, fokozatait is bemutatja a könyv (pl. tömeges lelövés, gépkocsi kipufogógázával való meggyilkolás, gázkamrák). Forrásközlés is olvasható a „végső megoldást” leíró konferencia jegyzőkönyvéből. Feladat segíti a szövegértést.

A szöveg az üldözöttek széles körét is érzékelteti zsidók, cigányok, másként gondolkodók (pl. papok, politikai foglyok), homoszexuálisok, szellemi vagy testi fogyatékosok. Egy kiegészítő részben megismerhető a „halál angyala” is.

Képek: 1) Térkép jelentősebb gettókról és koncentrációs táborokról. Kapcsolódó feladat: az atlasz segítségével nevezd meg néhány tábor! (A topográfiai képesség fejlesztése miatt is fontos.) 2) Az auschwitzi tábor kapuja. Feladat: Olvasd el és fordítsd le a feliratot!

További képek a gettó és haláltábor mindennapjait érzékeltetik. Táblázat adja közre az áldozatok számát, arányát.

Jól alkalmazhatóak a közölt források is: Wannsee-jegyzőkönyv részlete, egy túlélő visszaemlékezése.

A feladatok között több is lehetőséget ad arra, hogy a diák beleélje magát az adott élethelyzetbe. Két példa: „Képzeljétek el, hogy gettóban élő zsidók vagytok! Beszéljétek meg egymás között, milyen az életetek!” „Tételezzük fel, hogy a holokauszt túlélői vagytok! Tartsatok sajtótájékoztatót, amelyben beszámoltok a haláltáborokról!”

Ez a sorozat új korszakot nyitott a történelemtankönyvek vizuális megjelenésében. A rajzok, ábrák kiemelten jó alkalmazhatósága e kötetre is jellemző. A téma kapcsán a tankönyv rajza alapján kell elmondani a lágérbe érkezés utáni eseményeket.

A német megszálláskor megemlítik, hogy Magyarország volt a térség utolsó szigete, ahol még nem kezdődött meg a zsidók teljes megsemmisítése. A deportálás kapcsán Horthy tétlenségét említi a tankönyv a német nyomás szerepe mellett. Ugyanakkor nem említi érdemben a magyar adminisztráció elengedhetetlen tevőleges (számos esetben lelkes) segítségét. (Az egyik feladat arra biztatja a diákokat, állapítsák meg, kik voltak a felelősök a „zsidóság tragédiájáért”. Az összefoglaló feladatban: *Mutasd be a zsidóság tragédiáját!* A szóhasználat felveti a kérdést: ez valóban „csak” a zsidóság tragédiája?)

A nyilas terror leírásakor ír a zsidók Dunába lövéséről és a halálmenetekről is.

Ez a könyv is azt írja, *sokan* próbálták menteni az üldözötteket. Ez véleményem szerint pontosítandó. A könyv érdekessége az is, hogy a többi tankönyvhöz képest lényegesen több embermentőt sorol fel: Raul Wallenberg, Carl Lutz, Angelo Rotta, Giorgio Perlasca. Külön részt szentelnek Salkaházi Sára vértanúságának is, Apor Vilmos szobráról képet is közöl.

A könyv sajátosságai közé tartozik, hogy külön olvasmány szól a háborús bűnösökről. (A magyarországi népbíraskodást is itt említi.) Ebben írnak a nürnbergi perről, Wiesenthalról, továbbá egyes menekülő náci sorsáról. Mengelét – bár nagyon keresték – nem tudták elfogni. „Eishmann nem volt ilyen szerencsés” – írja a könyv. Saját szempontjából ez vitathatatlan, mégis kérdéses, ilyenkor ezt a nézőpontot célszerű-e kiemelni.

Az évszámok között szerepel a numerus clausus, az első, a második és a harmadik zsidótörvény, a magyar zsidók elhurcolása. (Igaz, a kerettanterv rögzíti a kötelező évszámokat, a könyv értelemszerűen azoknál lényegesen többet közöl.)

A Kislexikonban a deportálás, a fajelmélet, gettó, holokauszt, koncentrációs tábor, munkaszolgálat, numerus clausus, „végső megoldás”, zsidótörvény.

Összegzés: A sorozat, melynek ez a zárókötet, új fejezetet nyitott a magyarországi történelemtankönyvek között a vizuális ábrázolás, megjelenítés szempontjából. E tankönyv alapján korrektül tanítható, tanulható az adott témakör (is). Szembenézésre alkalmas eseményekkel is megismerhetnek a diákok (pl. délvidéki razzia). Számos kompetenciafejlesztő, szemléletformáló feladatot is kapnak. A forráskritika fontosságára is ráirányítják figyelmüket.

Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolák számára (NT-13384/3)

Numerus clausus: „Szeptemberben a nemzetgyűlés jobb- és szélsőjobboldali kisebbsége keresztülerőszakolta, hogy az értelmiségi túlképzés csökkentését célzó, készülő numerus clausus (zárt szám) törvény nemzetiségi megszorítást is tartalmazzon. (...) az elbírálásnál érvényesíteni kell a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményét...”

A tankönyv az apóbetűs szerzői szövegben nem teszi idézőjelbe a nemzethűség és erkölcsi megbízhatóság kifejezéseket. Ez a távolságtartás, illetve a forráskritikai attitűdre való figyelemfelhívás miatt célszerű lenne.

Ugyanakkor később idézőjelbe tesz, de nem magyaráz, korrigál egyes kifejezéseket: „zsidó internacionalizmus”, „zsidó” nagyfőké. (A szöveg alatt kérdéssel, feladattal is felhívhatná a figyelmet a távolságtartásra.)

Ez a könyv a forrásokhoz kapcsolódva nem ad kérdést, feladatot, pedig az jól segíthetné az értelmezést, a történelmi gondolkodás fejlesztését, a forráskritikát, s általában a kompetenciafejlesztést. Egyes esetekben a jelenlegi módon a forrás a „levegőben lóg”, kevésbé szervesen illeszkedik a tanulnivalóhoz.

Az olasz fasiszták „...nem hirdettek fajelméletet, antiszemitizmust. Ezt majd csak később, a náci Németország hatására teszik meg.” (Ez a megfogalmazás a megírásakor – több évtizeddel ezelőtt – jellemző /köz/vélekedésre reagál. Ugyanakkor célszerű felhívni a különbséget a két ideológia különbségére.)

A tankönyv a 20-as évek tárgyalásakor egy táblázatot ad közre a magyar értelmiség zsidó származású tagjainak arányáról. Erre utaló (pl. a társadalom rétegződésére vonatkozó) szöveget) a táblázat környezetében nem találtam. Az adatsor – bár fontos – így korlátozottan használható, s a környezetében lévő szövegek alapján könnyen félreérthető (pl. fajvédelem antiszemita felhangokkal).

A Bethlen-korszak szellemiségét így írja le: „Az 1920-as évek »hivatalos társadalma« a keresztény-nemzeti szellemiség alapján állt, amely mindenekelőtt 1919 úgynevezett »zsidó internacionalizmusával« és ateizmusával szögeztek szembe. A keresztény és nemzeti hagyományokhoz való, néha korszerűtlen ragaszkodás és a szabadságjogok nagyon

korlátozott megadása jelentette azt a liberális konzervativizmust, azaz korlátozottan szabadelvű felfogást, amely a rendszer arcukat meghatározta.”

Hitler hatalomra kerülésének leírásakor a könyv részleteket közöl a Mein Kampf-ból is.

Itt szól a koncentrációs táborok létrehozásáról, „ahová kezdetben politikai ellenfeleiket, majd a bűnözőket, a homoszexuálisokat és más, ún. antiszociális elemeket zártak.”

Mivel a szöveg írásmódjában vagy más módon nem határolódik el a náci megközelítéstől, a diák értelmezheti úgy a tankönyv szövegét, hogy a homoszexuálisok antiszociálisak.

A szerző utal a nyilvános könyvégetésekre, megemlíti a nürnbergi törvényeket, a „kristályéjszakát” (mintegy száz ember meggyilkolása, sokak megverése) 35 ezer zsidó koncentrációs táborba zárását, zsidók tömeges, kivándorlását. 1939-40-ben munkatáborok felállítását, zsidók gettókba kényszerítését, 1942-ben a „végső megoldás” (Endlösung) indítását, amelynek eredménye közel 6 millió zsidó meggyilkolása.

A szerző egy szélsőjobboldal által szervezett tüntetés leírásakor az antiszemitizmus nyugat-európai jelenlétét is bemutatja (Stavisky-ügy Franciaországban).

Palesztina kapcsán említi, hogy a Budapesten született Theodor Herzl volt a cionizmus egyik megalapozója.

Az Anschluss kapcsán képet ad közre, melynek felirata: a nácik a köveket felsúrolására kényszerítették a bécsi zsidókat.

A népies/urbánus vita leírásakor írja a szerző, hogy „az urbánusok a nemzeti eszmények ápolásában mindenekelőtt a szélsőséges nacionalizmus és antiszemitizmus lehetőségét látják”.

Az első zsidótörvény leírásakor szól arról, hogy „59 »keresztény magyar író, művész és tudós« ... - köztük Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond – kiáltványban tiltakozott ellene”.

A tankönyv ír az 1939-es nyilas merényletről a Dohány utcai zsinagóga ellen.

Imrédyről kiderült, hogy egyik dédszüloje zsidó volt, ezt ürügyül használták fel lemondatására.

A második zsidótörvény legfontosabb jellemzőit a tankönyv természetesen leírja.

Napjainkban más tankönyvek a zsidótörvényeket az közreadottnál részletesebben mutatják be. Forrásrészletekkel, a forrásra vonatkozó, elemzésre alkalmas, gondolkodtató, netán forráskritikai szemléletet igénylő kérdésekkel, feladatokkal. Ebből a szempontból is lényeges, hogy ez a könyv egy korábbi időszakban íródott.

„A pénztöke gazdasági és politikai hatalmát egyre jobban megtépázta a szélsőjobboldal előretörése, majd a zsidótörvények. A jórészt zsidó származású nagytöke gazdasági érdekeltségeiket 1944-ig megőrizték ugyan, de a gazdaság irányítását át kellett adniuk a »keresztény középosztály« képviselőinek.”

Napjainkban ezt adatsorokkal, táblázattal, konkrét, elemezhető információkkal lenne célszerű közreadni. Részben a pontosság kedvéért, másrészt a kompetencia-fejlesztés, illetve az érettségire való felkészítés érdekében. (Szerzői szövegben írja le az ország vallási megoszlását, ezt is táblázatban lenne szerencsésebb megadni.)

A Don-kanyarba küldött 250 ezer katona mellett 37 ezer munkaszolgálatosról is ír.

„1942 októberében Berlin követelte, hogy Magyarországon távolítsák el a zsidókat a gazdasági és kulturális életből, tegyék kötelezővé számukra a sárga csillag viselését és kezdjék meg munkatáborokba szállításukat. Ezt annál is inkább szorgalmazták, mert a szomszéd országokban – Szlovákiában, Romániában és Horvátországban – mindez már megtörtént, s ezekből az országokból mintegy 100 ezer zsidó menekült hazánkba.”

„A Kállay-kormány visszautasította a német követeléseket, ez azonban nem jelentette a magyarországi zsidóság háborítatlanságát. 1941 augusztusa óta érvényben volt a harmadik zsidótörvény, mely megtiltotta a zsidók és nem zsidók közti házasságot. Ugyancsak 1941-ben az immár megnagyobbodott Magyarország területéről 20 ezer zsidót deportáltak galíciai hadműveleti területekre, ahol többségük elpusztult.”

Az első idézetből leegyszerűsített kép olvasható ki: a németek erőltették a zsidók üldözését – a magyarok befogadták a menekülőket. Nem jelenik itt meg pl. a magyarországi antiszemitizmus vagy épp a szélsőjobboldal.

A második szövegben több dolog is homályban maradt. Ki deportálta a magyarokat? Miként pusztultak el? Ki a felelős ezért? Külön kérdés, ha 100 ezer zsidó Magyarországra menekült, hogy lehetett 20 ezret deportálni?

Megemlíti a könyv azt is, „1942 szeptemberében törvényt hoztak arról, hogy a zsidónak minősülők nem szerezhetnek mezőgazdasági ingatlant, a már tulajdonukban levő hasonló ingatlanokat pedig el kell idegeníteni. Novemberben munkaszolgálatra köteleztek minden 18-48 év közötti zsidó férfit.”

A német megszállás után: „Áprilisban megkezdtek a zsidóknak minősítettek gettókba gyűjtését, május-júniusban pedig német koncentrációs táborokba hurcolták a vidéki zsidóságot.”

A megfogalmazás miatt nem egyértelmű, kik tették ezt. A tankönyvi alapszövegben nem esik szó a magyar közigazgatás, a MÁV, a csendőrség szerepéről, a felelősség kérdése sem kerül szóba.

Ugyanakkor fontos és más könyvekben kevésbé alkalmazott forrásközlés Edmund Veesenmayer vallomása a nürnbergi perben:

„Ha a magyarok vaskövetkezetességgel tagadták volna meg a német kívánságot a zsidókérdésben, annak megoldására nem kerülhetett volna sor. Nyomás lett volna, de – az 1944-es év már krízisév volt – nem lett volna hatalmi erő egymillió ember megjelölésére, összefogására és deportálására. Ez egy olyan hatalmas rendőri feladat, amelynek elvégzését három hónap alatt csak a lelkes magyar hatósági és karhatalmi apparátus együttműködése tette lehetővé. Kívülről nem tudtak volna megfelelő erőt hozni erre a célra, mert csak az tudta

volna elvégezni, amelyik az országot, népet ismeri, s a nyelvet beszéli. Eichmann-nak csak igen kis törzse volt. Ilyen gyorsan és ennyire súrlódásmentesen – csak a magyar kormány segítségével volt lehetséges.”

A háborús veszteségek számbavételekor ír az Európában élő zsidóság kétharmadának, közel 6 millió embernek az elpusztításáról. A koncentrációs táborok közül hármát nevesít: Auschwitz, Buchenwald, Dachau.

„A megnagyobbodott Magyarország területéről több mint félmillió magyar zsidót hurcoltak el koncentrációs táborokba.” Ez a könyv is leírja, hogy Horthy akadályozta meg a budapesti zsidók elhurcolását. Okként az erősödő nemzetközi tiltakozást említi. A tankönyv nem tárgyalja a kormányzónak a zsidósággal kapcsolatos korábbi tevékenységét, illetve a felelősség kérdését.

A szerzői szöveg megemlíti és képeket is közöl a varsói gettófelkelésről.

Leírja, hogy a 200 ezer fős fővárosi zsidóságot gettóba kényszerítették, közel felét elpusztították (Duna-parti gyilkosságok és gyalogmenetek). Történelemtankönyvekben ritkaság, hogy a gyalogmenetek áldozatai között említi Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt és Szerb Antalt is.

Érdekes, ritka forrás:

„Veesenmayer jelentése 1944. okt. 18-án: »tegnap óta a budapesti zsidók elleni egyéni kilengések és gyilkosságok is napirenden vannak«. Berlin válasza: ne akadályozza meg a magyar kormányt olyan intézkedések foganatosításában, amelyek a külföld előtt kompromittálják, »ellenkezőleg, minden módon nyújtson nekik támogatást, különösen érdekünkben áll, hogy a magyarok most a legélesebben járjanak el a zsidók ellen. «”

A zsidónak minősített magyar állampolgárok közül az áldozatok számát a háború alatti országterületből 550 ezer, a trianoni országterületből közel 300 ezer főben adja meg. Tettesként a nácik mellett a nyilasokat is megnevezi.

Nem ír a legismertebb embermentőkről sem, ugyanakkor Slachta Margitról egy későbbi fejezetben megemlíti, hogy munkatársaival sok zsidót megmentett, s 1943-ban személyesen tájékoztatta XII. Pius pápát a szlovákiai deportálásokról.

Összegzés: Salamon Konrád műve először a rendszerváltás után jelent meg. Ebből adódóan igen régóta használt, ismert mű. Az azóta történt változtatások után is magán hordozza keletkezésének körülményeit. A szerzői szöveg a szerkezet, a felépítés miatt nehezen követhető. Lényegesen kisebb súlyt helyez a kérdésekre, feladatokra, mint a később megjelent művek. Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy egy forráshoz, képhez, táblázathoz ne kapcsolódjon feladat. Mindebből adódóan csak részben alkalmas az érettségire való felkészülésre, napjainkban korlátozottan használható.

A téma kapcsán érdeme, hogy több érdekes, fontos forrást ad közre. Ugyanakkor sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy egyértelművé tegye a diákok számára a szerzői szöveget. A forrástól való távolságtartást esetenként az írásmóddal vagy a szerző minősítésével is jelezni célszerű (pl. egy diktátor megfogalmazásánál, érvelésekor).

Száray Miklós: Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam (NT-14425/1)

Ez a kötet igen széles körben ismert, a legtöbb gimnáziumba járó diák ezt használja. Írója a rutinos tankönyvszerzők közé tartozik.

Természetesen a nácizmus Németországban című részben leírtak (is) korrektek, a történelmi hitelességnek megfelelőek. Megjelenik (egyebek mellett) az antiszemitizmus, a fajelmélet, a nürnbergi törvények, a pogrom, az „élettér”, a koncentrációs tábor, valamint a szociális és nemzeti demagógia fogalma. Szó esik a propaganda szerepéről is. Ennek kapcsán a szerző szól a tömegdemonstrációk és az új eszközök (pl. film) szerepéről, a náci tömegszervezetek fontosságáról. Fontos forrásközlés: Részletek az NSDAP programjából. A kapcsolódó feladatok (a könyv más részeihez hasonlóan) kompetenciafejlesztők, egyszersmind fontos az érettségi vizsgára való felkészítő szerepük is. Különlegesen érdekesek a forrásközlések Hitlerről. Igen tanulságos lehet ezek feldolgozása.

A két világháború közötti Magyarország leírásakor a tankönyvből megtudható, hogy a németek követelésére – a jogegyenlőség eszméjét feladva – Imrédy Béla miniszterelnök elfogadtatta az országgyűléssel az első zsidótörvényt, egyszersmind nagyobb befolyást engedett a náci befolyásnak a magyarországi németek körében (Volskbund). S az is, hogy a kormányzó és a konzervatív réteg bizalmát elvesztő Imrédy „azért kényszerül lemondásra, mert nyilvánosságra hozták, hogy felmenői között egy izraelita vallású dédszülő is van”.

Érdekes forrás Szálasi Ferenc Nemzeti Akarat Pártjának programja. Kapcsolódó feladatok: „Állapítsa meg a szöveg szóhasználatát! Tárja fel, mi lehet ennek a szerepe! Nevezze meg, mely eszmék hatásait figyelhetjük meg a szövegben! Mutassa be, hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek az eszmék! Magyarázza meg, milyen társadalomkép bontakozik ki a szövegből!”

(A gondos szerkesztést mutatja, hogy a következő forrás a KMP vezetőségének 1936. évi határozata, a harmadik A Márciusi Front 12 pontja 1937-ben.) A szerző munkásságát ismerve nem meglepő, hogy a kérdések, feladatok az idézett esetben is pontosan megfogalmazottak, indokoltak.

Ugyanakkor véleményem szerint a forráskritika fontossága és a demokráciára nevelés érdekében a diktatórikus, kirekesztő források esetén különösen fontos (lenne) a forráskritikai szempont hangsúlyos megjelenítése.

Az első zsidótörvényből forrásrészletek is olvashatók. A kapcsolódó feladatok hangsúlyozottan hívják fel a figyelmet a jogsértésre: „... Állapítsa meg, milyen alapon történik a jogsértő megkülönböztetés! Sorolja fel, milyen jogokat sért a törvény...”

Tanulságos, fontos (részben kapcsolódó) forrás Payr Hugó kormánypárti képviselő memoranduma Horthy Miklóshoz 1938 októberében arról, milyen okokkal magyarázza Szálasi térnyerését.

A holokauszt tárgyalásakor foglalja össze a náci fajelmélet lényegét. Az „alacsonyabb rendűnek” minősített csoportok között a zsidón kívül a szellemileg sérülteket, a nyomorékokat, a homoszexuálisokat és a cigányokat is említi. A jogsértések között a

politikai, gazdasági jogok és személyi szabadságjogok korlátozását, a megalázó megkülönböztetést emeli ki, valamint ír a pogromokról (kristályéjszaka). Természetesen szól a „végső megoldás” (Endlösung) wannsee-i programjáról, az iparszerű népirtásról. A koncentrációs táborok között név szerint említi az alábbiakat: Auschwitz-Birkenau, Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Treblinka. Megkülönbözteti a munkatáborokat a megsemmisítő táboroktól. Kiemeli, hogy „a közel tízmilliós európai zsidóságnak több mint felét, hatmillió embert gyilkoltak le.” Szól arról, hogy a deportálások komolyabb ellenállás nélkül zajlottak le, ennek egyes okait is említi. A kívülállók passzivitását részben azzal magyarázza, hogy „emberi ésszel nem lehetett felfogni azt, ami történt”. A ritka ellenállások között természetesen megemlíti a varsói gettófelkelést. Megtudható az is, hogy két auschwitz menekült üzenetéből tudta meg a világ a hihetetlen valóságot. A holokauszt mellett a soá kifejezést is leírja, magyarázza. A cigány áldozatok számát közel 200 ezer főben adja meg. Érdekesség, magyar tankönyvben szokatlan: [A náci] „A lengyel kultúra és nemzettudat megsemmisítésére is kísérletet tettek. Tudatosan gyilkolták le a lengyel értelmiségieket, a földdel tettek egyenlővé történelmi városokat, mint Varsót”.

Goebbels naplórészlet: a partizánokat „a politikai komiszárok és elsősorban a zsidók” irányítják. Ezért szükséges, hogy még több zsidót lőjünk agyon”.

Kapcsolódó feladatok: „...Határozza meg, mire vezeti vissza Goebbels a partizántevékenységet! Elemezze világfelfogásának jellemzőit!...” Több más feladathoz hasonlóan ebben az esetben sem ad a szerző olyan szempontot, feladatot, amelynek alapján a diáknak a tényeket kell szembesítenie az olvasottakkal. Ez forráskritikai szempontból is célszerű lenne.

Egy másik Goebbels naplórészlet a „zsidókérdés” európai mértékű „megoldásáról” szól. A Madagaszkárra való kitelepítés mellett „igen sok kényes kérdés” (pl. „mi lesz a félzsidókkal”) is felmerül. „...a probléma megoldása során bizonyára számos személyes tragédiára kerül majd sor. Ez azonban elkerülhetetlen. Megérett az idő, hogy végképp megoldjuk a zsidókérdést.” Itt a kapcsolódó feladatok között értékelési feladata is van a diáknak: „Jellemezzük és értékeljük a »kényes kérdésekről« és azok megoldásáról kifejtett gondolatait!”

Elgondolkodtató Elisabeth Freud visszaemlékezése arról, milyen megkülönböztetett udvariassággal fogadták Berlinben a sárga csillagot viselőket. Kapcsolódó egyik feladat: Tárja fel, mennyire volt általános a szövegben leírt jelenség!

A szerkesztést dicséri, hogy ez alatt épp a wannsee-i konferencia jegyzőkönyvének részlete olvasható. A kapcsolódó fotók jól alkalmazhatók a tanításban.

Fontos feladat (Nézőpontok): „A holokauszt borzalmai ma már mindenki előtt nyilvánvalóak. Azonban mit tudtak a kortársak a népirtásról Németországban, a csatlós államokban, Angliában vagy Amerikában? Tudták, sejtették, nem mertek vagy nem akartak szót emelni s tenni az iszonyat ellen? Vitassuk meg ezeket a kérdéseket a források alapján!”

A közölt források: Hitler-beszéd 1942-ből és Thomas Mann rádióbeszéde a BBC-ben 1942-ben. Kapcsolódó képek: Holland és lengyel zsidók deportálása előtt. Feladat: Állapítsa meg,

mit feltételezhetett a holland vagy a lengyel lakosság arról, hová és mi célból viszik el az asszonyokat és gyermekeket!

(Megjegyzem, az első mondat pontosabb lenne így: A holokauszt borzalmait ma már mindenki előtt nyilvánvalóak *lehetnek*. – M.L. V.ö.: holokauszttagadás.)

Második zsidótörvény: „Teleki betiltotta Szálasi Hungarista Mozgalmát (bár az Nyilaskeresztes Párt néven azonnal újjáalakult). Ugyanakkor elfogadtatta a parlamenttel a még Imrédy által előkészített ún. második zsidótörvényt, mely már faji alapon állt (vallásukra tekintet nélkül zsidónak minősítette azokat az állampolgárokat, akiknek két nagyszülője izraelita vallású volt), és a 20%-os küszöb helyett foglalkozástól függően 12, vagy 6, vagy 0%-ra szorította le a zsidók arányát.”

A könyvre jellemző módon forrás is található a második zsidótörvényről.

Az újvidéki razzia tárgyalása egy teljes oldalon történik. Ennek fő eleme Szombathelyi Ferenc szövege (Védőirat). A rövid bevezető leírja: A szerb partizánakciókra válaszul a katonaság és a csendőrség „több mint háromezer szerb és magyar lakost (a magyarok közül főleg zsidókat, köztük gyermekeket, asszonyokat és öregeket) lőtték a jeges Dunába...”

A témához tartozó egyik kép Cseres Tibor: Hideg napok c. könyvének címlapját mutatja. A képaláírás felhívja a figyelmet arra, hogy „a regény és a belőle készült film segítségével nemzedékek vethettek számot az Újvidéken elkövetett vérfürdő tanulságaival”.

Harmadik zsidótörvény: „Tovább romlott a zsidóság helyzete, miután a németek és a nyilasok követelésének engedve a kormány kiadta az ún. harmadik zsidótörvényt (1941. augusztus 8.), amely faji alapon tiltotta a zsidó és nem zsidónak minősített magyar állampolgárok közötti házasságot. (Pontosabb lenne: zsidó*nak* és nem zsidónak minősített – M.L.) Ugyanakkor, miután a környező országokban már a zsidóság fizikai megsemmisítése folyt, a kisebbségben élő magyar zsidóság tömegesen menekült Magyarországra.”

Az utóbbi szempont kevés magyarországi tankönyvben jelenik meg. Ez a kérdés a magyarországi deportálásokról ismét előkerül: a tankönyv térképet és táblázatot is közread a zsidó népesség elhelyezkedéséről Magyarországon. Szemléletformáló, ritka megoldás!

A fentiekhez képest feltűnő, hogy pl. a Don-kanyar kapcsán a tankönyvi szöveg nem szól a katonák mellett a munkaszolgálatosokról. (Ugyanakkor később *A zsidóság számának változása a trianoni országterületen* című táblázat ugyanakkor tartalmazza a munkaszolgálatosok veszteségeit 1941-1944. március 19-ig.)

Magyarország német megszállása kapcsán is több forrás ismertető meg. Az egyik Szombathelyi Ferenc visszaemlékezéséből, a másik „Maximilien von Weichs” (Maximilian – M.L.) vezértábornagy feljegyzéseiből idéz. Utóbbiban a Magyarországot megszálló németek főparancsnoka egyebek mellett azzal számol, hogy a magyarok ellenállása várható, „amelyben a zsidóknak és a különböző kommunista befolyásoknak nagy szerep jut”.

Horthy felelősségéről: „... a Németországba csalt Horthy az ellenállás helyett a megszálló németekkel való együttműködés mellett döntött.

Ezzel az önállóságát veszített országban megőrizte befolyása egy részét, ugyanakkor lehetővé tette a németeknek a magyar államapparátus és a hadsereg felhasználását. Döntésével ő is felelőssé vált azokért az eseményekért, amelyek Magyarország háború utáni megítélését negatívan befolyásolták.”

Tankönyvekben ritkán olvashatunk a felelősség kérdéséről. Örvendetes, hogy ez itt megjelenik. Ugyanakkor véleményem szerint a fenti esetben kérdéses, hogy a „háború utáni megítélés” szempontjából vetendő-e fel a felelősség kérdése, vagy attól függetlenül (emberi, erkölcsi, politikai stb. szempontból). Érdekes vitát lehetne erről is rendezni a diákokkal.

A német megszállás következményeként a tankönyv kiemeli, hogy megkezdődött az ellenzéki illetve németellenes politikusok letartóztatása. Szemléletformáló lehet az a megjegyzés is, hogy Kállay és Bethlen is illegalitásba kényszerül.

A zsidóellenes intézkedések között értelemszerűen megjelenik a sárga csillag viselésének kötelezővé tétele, a gettókba kényszerítés, majd a deportálás kezdete (1944. május közepe).

A magyar együttműködésről így ír a tankönyv: „Az országba érkező Gestapo és Eichmann-különítmény látott hozzá a zsidókérdés »végső megoldásához«. Néhány hónap alatt százezreket hurcoltak el. Az akcióhoz felhasználták a magyar államapparátus szerveit és adatait is. Voltak, akik vállalták az együttműködést, mint a két nyilas államtitkár, Baky László és Endre László. A csendőrség közreműködése nélkül ilyen gyorsan nem tudták volna végrehajtani a zsidóság összegyűjtését. Horthy nemzetközi nyomásra és a második front megnyitásának hírére nyáron leállította a deportálásokat, ám ezzel már csak a budapesti zsidóság kerülhetett el a pusztulást.”

A mű érdeme, hogy megjeleníti a magyar felelősséget kérdését, ám ezt korlátozottan teszi. Felelősként a nyilasok jelennek meg. De „felhasználják” a magyar államapparátus szerveit is, s közreműködik a csendőrség is. Nem ír meg pl. a MÁV szerepéről. Ténylegesen szélesebb tehát az együttműködők köre a tankönyv által érzékeltettnél. Magának Horthynak a tevékenysége is megérne egy elemzést, erről vitára is biztathatná a diákokat.

Nyilas rémuralom:

„A nyilasok hozzáláttak a budapesti zsidóság kiirtásához. Deportálni már nem volt módjuk, de elhagyott bányákban, téglagyárakban, a Duna partján 20-25 000 embert gyilkoltak le. Igaz, fokozódott a lakosság és az egyházak aktivitása, tízezreket bujtattak a városban. Megjelent egy kis létszámú zsidó ellenállási csoport is. Az életét kockáztató sok névtelen ember mellett kiemelendő Angelo Rotta pápai nuncius és Raul Wallenberg svéd diplomata, akik menlevelek kiadásával emberek ezreit mentették meg...”

Tankönyvekben tudomásom szerint példa nélküli, hogy egy zsidó ellenállási csoportot is megemlíti a szerző.

A háborús veszteségek leírásakor kiemeli a tankönyv leckeszövege, hogy a „... veszteség felét az elhurcolt és legyilkolt magyar zsidóság tette ki.”

A kétpólusú világ c. részben Romsics Ignáctól idézi a veszteségről szóló adatokat: „A második világháborúban a 14,5 milliós lakosságnak mintegy 6,2%-a, azaz körülbelül 900 ezer

fő pusztult el. Közülük 340-360 ezerre becsülhető a katonák, és közel 500 ezerre a zsidók száma. (...) A szovjet hadifogságba mintegy 600 ezren kerültek, túlnyomórészt katonák, de kb. 100-120 ezer polgári személy is. Az angolszászoknak 300 ezren adták meg magukat.” (Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999)

Különlegességnek számít, hogy ebből a tankönyvből részletesen megismerhető a zsidóság területi elhelyezkedése, valamint veszteségei (*A zsidóság területi elhelyezkedése Magyarországon és a deportálások* c. térkép, *A zsidó népesség Magyarországon, 1938-41 c.* táblázat és *A zsidóság számarányának változása a trianoni országterületen* c. táblázat). Az adatsorok nem csupán ismeretközlésre alkalmasak, hanem kompetenciafejlesztésre és szemléletformálásra is, a tanításban igen jól alkalmazhatóak. Az elemzést megfelelően segítik a kapcsolódó feladatok.

Az ungvári és kárpátaljai zsidóság szószólóinak kérelme is igen alkalmas lehet az órai elemzésre. Kapcsolódó feladat: „Mutassa be, milyen szempontokra hivatkoznak a végveszélybe jutott közösség tagjai!”

Véleményem szerint a szerző nem hívja fel kellően a figyelmet (ennél a feladatnál sem) a forráskritikára fontosságára: Miért fogalmaznak így?

A kisebbségbe került magyarság helyzete a XX. században c. leckében olvasható: „A magyar zsidóság az utódállamokban magyarságáért és izraelita vallásáért is üldöztetésnek volt kitéve. Emiatt hatalmas tömegben menekültek Magyarországra, de innét is deportálták őket, s a többségük elpusztult.”

A szövegből megtudható, hogy a zsidóság (az egész történelmi Magyarország területén) rendszerint magyarnak tekintette magát. Emiatt dupla (magyarsága és zsidósága miatti) kirekesztés éri. A helyzet abszurditása, hogy Magyarországra menekülésük sem menti meg őket (sem).

Gróf Esterházy János tevékenységét egy oldalnyi terjedelemben mutatja be a könyv. Több forrásrészlet is szól arról, hogy ellenzi a zsidók táborokba való koncentrációs Szlovákiából. Egyetlenként szavazott ez ellen a szlovák nemzetgyűlésben: „... az újságban ez állt: »A szlovák nemzetgyűlés összes képviselője megszavazta a zsidók deportálásáról szóló törvényt, egyedül a Magyar Párt képviselője, Esterházy János nem szavazta meg.«”

„Szégyenletes dolog, hogy egy kormány, amelynek elnöke és miniszterelnöke jó katolikusnak vallja magát, zsidó lakosságát Németországba deportálja. (...) Szlovákiában koncentrációs táborokat állít fel, ahol a zsidókat és a cseheket minden bírói eljárás nélkül tartja fogva.” (Esterházy János, 1942)

Horthy Miklós 1944. október 15-i rádióbeszédének hosszabb részletét is idézi a könyv. Ebben a zsidóságra vonatkozó utalást is: „A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával kezébe vette a zsidókérdésnek az emberiség követelményeivel ellenkező, ismert módon való kezelését.”

A cigány holokausztot egy későbbi részben, a cigányság bemutatása kapcsán tárgyalja a tankönyv. Erről egy túlélő emlékezése olvasható, továbbá egy fénykép látható a nyíregyházi

cigány holokauszt emlékműről. Szokás szerint feladatok segítik a források alkalmazását, feldolgozását.

A háború utóélete, a múlttal való szembenézés kapcsán is fontos a (nyugat)német példa bemutatása. Jó példa erre egy fotó: *Willy Brandt nyugatnémet kancellár tiszteletadása a varsói gettó emlékműve előtt*. Kapcsolódó feladat: Magyarázza meg, mi a politikai és az erkölcsi jelentősége Willy Brandt tiszteletadásának!

Összegzés: Magas szakmai színvonalú, számos előremutató elemet tartalmazó munka. A kötet fő jellegzetessége, erőssége a forrásanyag. Esetenként kevésbé ismert forrásokat is közread a szerző. A kompetenciafejlesztést (is) segítik a kapcsolódó kérdések, feladatok. A könyv egyik erénye, hogy felveti a magyar felelősség kérdését is. Megjegyzendő azonban, hogy egyes csoportok felelőssége kevésbé vagy nem jelenik meg. Véleményem szerint egyes esetekben (pl. diktátoroktól való idézés esetén) a forráskritikai szempont erősítése célszerű lenne.

Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Történelem IV. (MK-1215102-T)

A fasizmus és a nemzeti szocializmus összehasonlításakor a tankönyv leírja: mindkét ideológia vallásellenes volt, de ezt nyíltan nem hangoztatták. A két eszme egyik fontos különbözősége, hogy a nemzetiszocializmus faji alapon antiszemita, Németország bajaiért (az első világháborús összeomlás, forradalmak, gazdasági problémák) aszerint a zsidóság a felelős. Előzményként leírja a politikai antiszemitizmus megjelenését, jellemzőit. Megjelenik a fajelmélet, sőt fajkutató intézetek létrehozását is említi az „objektív” kutatás érdekében.

Forrásközlés: Hitler-beszéde 1922-ből a zsidók elleni kirohanás egyik korai példája. A kapcsolódó feladatok kompetenciafejlesztőek. Segítik a gondolkodtatást, az elemzést, a forráskritikai szemlélet fejlesztését (pl. összehasonlítás a baloldali szocializmus-felfogással, Hitler érvelésének ellentmondásának bemutatása).

Hitler hatalomra kerülésekor: „A politikai ellenfelekkel való leszámolás érdekében létrehozták az első koncentrációs táborokat, ahová bírói ítélet vagy akár konkrét »bűncselekmény« nélkül a »gyanúsakat« zárták.” Leírják, hogy az egyház „megfegyelmezésének” részeként „számos tagjuk került koncentrációs táborokba”. (E tény leírása is szemléletformáló lehet.)

A főellenségnek kikiáltott zsidók különösen súlyos üldöztetései között szerepel a bántalmazás, üzleteik bojkottálása. (Egyértelműbb, konkrétabb ez a megfogalmazás, mint ami számos más könyvben olvasható.) „Törvényes” keretet a nürnbergi perek adtak, szervezett támadást a Kristályéjszaka jelentett. Utóbbinál számadatok jelzik a pusztítást. Majd: „a zsidókat kötelezték arra, hogy 1 milliárd márkát fizessenek »az okozott károk fejében«.”

Több más könyvhöz hasonlóan ez a mű is szól a palesztinai mandátum létrejöttéről; a politikai antiszemitizmus hatására fordultak számosan a cionizmus felé. Ők vallották, hogy helyre kell állítani az ókorban megsemmisített független zsidó államot. A zsidók bevándorlását az ott

lakó arabok (s kisebb részben keresztények) hevesen ellenezték. A britek a muszlim népesség megnyugtatóra korlátozzák a zsidó bevándorlást.

Fontos kapcsolódó (térképes) feladat: Miért tekintik a zsidó, keresztény és iszlám hívők is szent helynek Jeruzsálem óvárosát?

Ez a könyv más műveknél sokkal nagyobb hangsúlyt helyez az ideológiai háttér felrajzolására, magyarázatára. A keresztény-nemzeti eszme kapcsán a könyv leírja, hogy a keresztény jelző több dolgot jelenthetett: vallási értékeket hangsúlyozó konzervativizmust, a korábbi hagyományos katolikus-protestáns ellentét áthidalását, az antikommunizmust, vagy épp a zsidóktól való megkülönböztetést. A zsidóságot azonosították a liberalizmussal és a baloldalisággal, illetve őket okolták 1918-19-ért. Az antidemokratikus, antiliberális, antiszemita gondolat sok közös vonást mutatott a szélsőjobboddallal. Ebben a közegben született meg a numerus clausus.

Forrásközlés: egy ellenzéki képviselő érvei a numerus clausus bevezetésekor. Természetesen feladatok is kapcsolódnak a forráshoz.

Érdekesség, hogy a könyv napjainkban kevésbé ismert, elfeledett demokrata politikusok fotóját is közreadja. A képaláírásból megtudható, hogy Rassai 1919-ben részt vett a Tanácsköztársaság elleni szervezkedésben, Vázsonyiról egyebek mellett az, hogy 1944-ben koncentrációs táborba hurcolták.

Az első zsidótörvényt tárgyalva a szerzői szöveg mellett idézet olvasható a törvényből, melyhez feladatok is kapcsolódnak. Érdekes fontos forrás: Keresztény írók, művészek és tudósok tiltakozása az első zsidótörvény ellen (1938).

Az összefoglaló vázlatban is megjelenik: a jobbratolódás következménye volt az első zsidótörvény megszületése.

A második zsidótörvény kapcsán e könyvben is olvasható: ellenfelei kiderítik, hogy Imrédy Béla egyik dédszüloje zsidó volt, ezért a miniszterelnököt lemondatták.

A második zsidótörvény leírásakor a tankönyv leszögezi, hogy az ún. „zsidókérdés” nem vallási vagy etnikai, hanem politikai kérdés volt. „A magyarországi zsidóság túlnyomó többsége magyar anyanyelvű volt, többségük az izraelita felekezethez tartozott, az antiszemiták egy része azonban a keresztény hitre tért izraelitákat, sőt, gyerekeit is »zsidónak« tartotta.” A zsidók polgárosultabbak voltak a többségi társadalomnál, így nagyobb arányban dolgoztak bizonyos értelmiségi és üzleti pályákon. A „keresztény középosztály” egy része „örségváltást” követelt. Ugyanakkor az állami hivatalokban és a hivatásos tisztikarban minimális volt a zsidók aránya.

Kapcsolódó táblázat: Az egy főre jutó jövedelem megoszlása társadalmi rétegek szerint, 1930-31.

Kapcsolódó források: Horthy levele Telekinek (antiszemitizmusáról) 1940-ben, illetve Erdei Ferenc: A makói parasztság társadalomrajza, 1934.)

A második világháború tárgyalásakor a tankönyvi szöveg és egy Hitlertől származó forrásközlés is egyértelművé teszi: a zsidókat a nácik ki akarták irtani. A koncentrációs táborok áldozatai között a zsidókon kívül az ellenállókat, értelmiségieket, hadifogyókat, homoszexuálisokat nevezi meg. „A legnagyobb megsemmisítő táborok lengyel területen működtek, Auschwitz-Birkenauban, Majdanekben, Sobiborban, Belzecben, Treblinkában.”

A tankönyv tartalmazza, magyarázza az ún. eutanázia-program, „végső megoldás” (Endlösung), holokauszt, soá kifejezéseket. Leírja a Wannsee-i konferencián elhangzottakat. Sőt, azt is megemlíti, hogy Nagy-Britannia, Írország illetve a semleges államok zsidóságát is számba vették (Svédország, Svájc). Magyarázza, miben különbözik a holokauszt más népirtásoktól.

Kifejező a Himmler-idézet, mely szerint anyját is lelőné, ha Hitler parancsolná, s büszke lenne, hogy a Führer megtisztelte a bizalmával.

Ugyancsak tanulságos egy Auschwitz poklát túlélő magyar zsidó szövege, ha tudja, mi Auschwitz, nem kényszeríthették volna be a vagonba – de semmi körülmények között nem hitte volna el, hogy ilyen létezik.

A zsidók megaláztatását egy Primo Levi-forrás teszi érzékletessé. Az Auschwitz-jegyzőkönyv leplezi le a megsemmisítés módját. (Egyedi az is, hogy a könyv megismerteti a két szlovák zsidóval is, akik a haláltáborból el tudtak menekülni, s közzétették az ott történeteket.) A gyilkos nézőpontja Rudolf Höss vallomásából tudható meg, a bujkáló zsidók reakciója Anne Frank naplójából.

A műből Reinhard Heydrich és Adolf Eichmann is megismerhető.

A könyv szól a roma holokausztról is (Porramos), valamint lengyelek, oroszok, délszlávok meggyilkolásáról. Sőt, ír a jugoszláv polgárháborúról is az usztasák, a csetnikek és a kommunista partizánok között.

Fotó és szöveg mutatja be a varsói gettó-lázadást.

Számos más könyvtől eltérően szó esik a holokauszt hírének háború utáni megismertetéséről, sőt, a tagadásról is.

Szóba kerül, hogy a sztálini Szovjetunióban a háború alatt is folytatódnak a népirtások a szibériai és a közép-ázsiai kényszermunkatáborokban.

Természetesen a második és a harmadik zsidótörvényről is közread forrást is a könyv. Fontos, szemléletformáló, hogy utóbbiról Ravasz László református püspök bírálatát is megismerhetik a diákok.

Ír a könyv a Dohány utcai zsinagóga elleni nyilas merényletről is.

Egyedi, hogy közreadják az érintettek számát: „Míg az első (zsidó- M.L.) törvény 15 ezer, addig a második 250 ezer munkavállaló és családjaik megélhetését tette kérdésessé...”

A kapcsolódó feladat az első két zsidótörvény közötti szemléletbeli különbségekre is felhívja a figyelmet.

Tanulságos a brit külügyminisztérium Közép-Európa Osztálya vezetőjének följegyzése 1943. szeptember 22.: „A német nyomás és a helyi zsidókérdés súlyos problémái ellenére a magyar kormány nem hozott kemény intézkedéseket a magyarországi zsidók ellen, és a miniszterelnök nyíltan utalt rá, hogy ilyesmi nem is áll szándékában.”

A német megszállás után magyar politikusok letartóztatása, koncentrációs táborba hurcolása és a pártok szakszervezetek, nem németbarát lapok betiltása mellett a tankönyv a széleskörű személycserére is felhívja a figyelmet: „a főispánok csaknem háromnegyedét, a polgármesterek kétharmadát leváltották”. Célszerű lehetne itt egy kérdés: Miért tarthatták ezt szükségesnek?

Abszurd forrás Rajniss Ferenc naplórészlete. Az egyik kérdés megválaszolása – igen helyesen – forráskritikai attitűdöt is igényel.

Egy legendás fotót is közlész a könyv: sárga csillagos férfi kézen fogva megy az utcán egy „árja” nővel. A civil bátorság ritka példája e kép.

A magyar holokauszt leírása (is) igen alapos. Megjelenik a könyvben a nácik és a hazai szélsőjobb bírálata „a zsidókérdés terén mutatott elmaradása” miatt. Szól a munkaszolgálat alig titkolt szándékáról: pusztuljanak el a keleti fronton. Ugyanakkor a többség életét egyelőre nem fenyegette veszély. Ír arról is, hogy a viszonylagos biztonság miatt mintegy 100 ezer zsidó menekült a szomszédos országokból Magyarországra. Szól az 1941 augusztusi Kamenyec-Podolszkij térségében történt mészárlásról is.

A német megszállás után természetesen ír a tankönyv a gyökeres változásról, megjelenítve Eichmann szerepét is. Ritkaság, hogy szól a holokauszt emléknapról is.

„Eichmann stábja, a sofőröket és a gépírókat is beszámítva mintegy 2-300 főből állt. Ez a német egység nyilvánvalóan nem lett volna képes a feladat végrehajtására, ha nem segítik őket a magyar közigazgatás és a vasút alkalmazottai, illetve a csendőrség – összesen mintegy 200 ezer ember – aktívan, a magyar közvélemény többségének passzivitása mellett.”

Különösen fontosnak tartom e bekezdést. Ritka példája magyar tankönyvekben a deportálásban való magyar részvétel leírásának. A felelősség kérdését ugyan nem veti fel, de a tankönyv szövege alapján föltehető.

Horthy beavatkozásának leírása is igen pontos: „1944 júliusának elején a hatóságok már a budapesti zsidóság deportálására készültek, amikor az addig háttérbe húzódó Horthy váratlanul közbeavatkozott, és leállította az akciót.”

„Horthy utóbb azt állította, hogy csak ekkor szerzett tudomást a megsemmisítő táborok létéről, de számos forrás bizonyítja, hogy már rég tudnia kellett az igazságot a deportálásokról...” A tankönyv a valójában lehetséges okokat is tartalmazza.

A pesti gettó létrehozásának körülményeit is leírja, magyarázza a tankönyv. Szól 50-70 ezer zsidó Németország felé gyalogmenetben való elindításáról, az utcai, Duna-parti tömeges kivégzésekről, a bujkáló zsidók tízezresre becsült számáról. Az embermentők közül a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjét, Friedrich Bornt, a diplomáciai testületek tagjai közül Angelo Rotta pápai nunciust, Carl Lutz svájci konzult, Raul Wallenberg svéd követségi titkárt emeli ki, de persze említi a közembereket is.

Márai Sándor naplójából egy abszurd részlet olvasható: a munkatáborba vitt zsidó orvos röntgengépét két orvos is meg akarja szerezni. „A rablók nem tudtak megegyezni. A vitából lovagias ügy keletkezett, párbaj. Mert mi lovagias nép vagyunk kérlekálással.”

Különlegesség, hogy a zsidóüldözés 1944-45. évi Budapest belvárosi helyeiről térképet is közread a könyv.

A zsidóság második világháborús magyarországi embervesztesége: „550-560 ezer fő az akkori, 250-300 ezer a trianoni országterületen. A nem zsidó polgári lakosság vesztesége 60-100 ezer ember, míg 340-360 ezer magyar katona halt meg.”

Összegzés: A tankönyv a történettudomány mellett egyes társtudományok eredményeit is alkalmazza. Ennek köszönhetően a politikatörténet mellett a társadalomtörténet leírása is hangsúlyozottan jelenik meg. A többi tankönyvhöz képest jóval nagyobb hangsúlyt helyeznek az ideológiai háttér felrajzolására, magyarázatára. A szerzői szöveg egyértelmű, konkrét. Nem kerül meg a „kényes kérdéseket”, világossá teszik a szerző(k) álláspontját. Számos más könyvnél messzebb mennek a felelősség kérdésében. A könyv kifejező, esetenként kevésbé ismert forrásokat ad közre. Különböző helyzetű szereplők, eltérő nézőpontok is megismerhetőek. Tankönyvben egyedül, hogy megjelenik a holokauszt utóélete, a szembenézés kérdése is (holokauszt tagadás, holokauszt emléknap). A könyv kompetenciafejlesztő feladatokat is tartalmaz, melyek közül több a gondolkodtatást, az elemzést, a forráskritikai szemlélet fejlesztését is segíti.

Magyar irodalom tankönyvek

Az irodalomkönyveket néhány szempont alapján tematikusan vizsgáltam.

A téma előzménye (akár mottó is) a Franz Kafka életrajzában olvasható megállapítás: a csehek között német, a németek között zsidó. (A könyv fotót közöl a könyv prágai zsidónegyedben levő szülőházáról is.) (KN-0040/1)

Közvetlen előzménynek tekinthetőek az Ady Endréről írottak: műveiben „... a magyarok kezet nyújtanak a más nemzetiségűeknek, a polgárosodott zsidóknak, s az ugyancsak »nemzetietlenek« tartott munkásoknak.” (NT-00813/3)

Vallomás a hazafiságról címmel Ady egy cikkére utalva kiemeli a tankönyv, hogy elutasítja a fajgyűlöletet, amely sokat ártott hazánknak és más európai nemzeteknek. (Utalás olvasható az oroszországi pogromokra is.) Ha nem is ilyen mértékben, de nálunk is jelen volt az antiszemitizmus, mely ellen íróink határozottan felléptek – írja a tankönyv (NT-00813/3).

Pontosabb lenne, ha így fogalmazna: íróink jobbjai vagy íróink közül többen többen... (a tankönyv nem utal ettől eltérő írói magatartásokra.)

Van olyan tankönyv, amely a *Nyugat* bemutatásakor megemlíti, hogy Ignotus eredeti neve Veigelsberg Hugó, ezzel utal zsidó származására (AP-080506).

Az irodalom tankönyvekben a korszak összefoglalókban említik meg a zsidóüldözéseket: „A második világháború szörnyűségei, s a zsidóüldözések íróinkat is megtizedelték.”(NT-00869/1)

A fenti mondat jellegzetes példája a pontatlan, félreérthető fogalmazásnak. (Ez különösen kínos egy magyar irodalom tankönyv esetében.) Az elemzéséből az s kötőszó miatt (a szerzők szándékával ellentétesen) netán arra a következtetésre is juthat az olvasó, mintha egymás mellé rendelt eseményekről lenne szó, netán a zsidóüldözések nem tartoztak volna a szörnyűségek közé.

Feladatok: Ugyanebben a műben a tankönyv Maus képregény elolvasását is ajánlja a diákoknak. (NT-00869/1)

Radnóti Miklós zsidó származását hagyományosan kiemelik a tankönyvek – egyes esetekben külön feladatban, emlékeztetőkből is. (pl. NT-00813/3) Esetenként, a mű utal Radnóti katolizálására is (NT-00869/1).

„A rendkívül ígéretes költői pályát kettészelte... a szégyenletes 20. századi történelem: a második világháború és a zsidóüldözés” (NT-00869/1). (Talán a történészi szempontú szörszálhasogatás, hogy a kronológiai sorrend fordított volt!) A tankönyv szól a munkaszolgálatra történő behívásokról, a munkaszolgálatosok kiszolgáltatott, védtelen helyzetéről. Megjelenik a tömegsírba való eltemetés is.

„Könnyű szeretnünk azokat, akik jók hozzánk, s maguk is számos jelét adják, hogy szeretnek minket. Radnóti azonban egy olyan haza iránt vallja meg szeretetét ebben a versben, amely őt

zsidóként kivetette magából, megtagadta, idegennek bélyegezte, és később aztán a halálba küldte.” (NT-00869/1) (A Nemzedékek Tudása Kiadó idézett műveiben az idézett életrajzok, elemzések rendszerint szó szerint azonosak, illetve variánsai egymásnak.)

Van olyan könyv, amely a fentieknél is részletesebben ír az üldöztetésekről. „1935-ben tanári oklevelet szerzett, de zsidó származása miatt nem kaphatott tanári állást, ezért magántanári munkából és szerény tiszteletdíjából élt.” (AP-080506)

A numerus clausus miatt nem kerülhetett be a pesti egyetemre, ezért jelentkezett szegedi egyetem magyar-francia szakára. (A tankönyv magyarázza a numerus clausus fogalmát is.) 1935-ben tanári oklevelet kapott, de zsidó származása miatt nem kaphatott tanári állást. (KN-0040/1)

A háború alatt 1940-ben vitték el először munkaszolgálatra, majd a következő évek során többször is. Nehéz fizikai munkát végzett és embertelen megaláztatásokat kellett elszenvednie sorstársaival egyetemben...” Ezután megemlíti a könyv, hogy „a háborús cenzúra miatt nem jelenhettek meg versei, ezért leginkább műfordításokkal foglalkozott.” Ír a szerbiai munkaszolgálatról, majd a csoport „elindításáról” Magyarország felé. „... a háromezer fogolyból alig néhányan maradtak”. Ezt követően Radnóti Abda melletti kivégzése, majd exhumálása jelenik meg. (AP-080506)

Ugyanebben a műben a *Razglednicák* elemzésekor ír a tankönyv gyalogmenetről Németország felé, s arról, hogy Abdánál a háromezerből csupán 22-en maradtak életben. Fontos, hogy szól arról is magyar keretlegények végezték ki Radnótiékat. (AP-080506)

Egy középiskolásoknak készített tankönyv ismerteti az utolsó munkaszolgálat főbb állomásait, s fotót közöl az Abda határában feltárt tömegsírról is. Radnóti Miklós számos művének elemzése kapcsán megjelenik a haláltudat, munkaszolgálat, az ordas eszmék világa, a háború borzalmai – és a túlélés reménye. A tankönyv részletesen mutatja be az utolsó stációt is. A képek között szerepel a Bori notesz címlapja, s az egyik utolsó vers kézirata is. (KN-0040/1)

Hagyományosan egy adott mű kapcsán néhány szavas utalás olvasható az életrajzhoz kapcsolódva. Radnóti Hetedik ecloga c. művéhez kapcsolódva ír röviden a munkaszolgálatról egy nyolcadik osztályosoknak szóló könyv. Ebből a munkaszolgálatra hurcolásról, bánya- és útépitő munkáról, reménytelen körülményekről, raboskodásról, egy-két festő- és zenésztársról szó van, de az, hogy kiket, miért vittek oda, nem tudható meg. (MK-0814101)

Van olyan irodalom tankönyv is, amely feladatban utal Chaplin: A diktátor c. filmjére. (AP-080506) (Mint említettük, van történelemkönyv is, amelyik szól erről: NT-00881.) Amennyiben a mindkét könyvet használja a diák, lehetséges az utalás erre.

Gelléri Andor Endre életrajzában szerepel, hogy „Zsidó származása miatt őt is sújtották a szigorodó törvények. Betegsége miatt a háború utolsó napjaiig nem hurcolták el. 1945 tavaszán vitték el egy németországi gyűjtőtáborba. Az amerikai csapatok érkezését még megérte, de a tífuszos fertőzésből már nem tudták kigyógyítani. 1945 májusában halt meg

Németországban.” (NT-00813/3) Tömörebben: „A háború alatt többször behívták munkaszolgálatra, a koncentrációs tábor felszabadítása után tifuszban halt meg.” (KN-0040/1)

Pilinszky János életrajzában: „Költészete onnan indult, ahol a mártírhálált halt Radnótié véget ért. Pilinszkyt, a katolikus sajtó fiatal újságíróját ekkor sorozták be katonának. Alakulatát Nyugatra vezényelték. Harbachba került, ahol találkozott az egyik gyűjtőtábor foglyaival. Itt a hadifoglyokat és a nácik által megszállt területekről összeterezt zsidókat őrizték. A felszabadulás után Pilinszky látta a tömeges kivégzések és a foglyokkal szembeni embertelen bánásmód égbekiáltó bűnjelét. Megdöbbenése életre szólóan meghatározta világnézetét és költészetét.” „...költészetének központi kérdése lett, hogy Isten miért hagyta magára az ártatlanokat.” (NT-00813/3)

Füst Milán a „Próféták leszármazottjának nevezi magát. Zsidó őseire hivatkozik, akik háromezer éves műveltséget hoztak magukkal Európába.” (NT-00813/3)

A zsidóság témájához kapcsolódva, korábbi ismereteiket alkalmazva a Gondolkodó c. feladatban Mózes történetében hibás szöveget kell javítania a diákoknak. (NT-00813/3)

Móricz: Hét krajcár: „A zsidónál nem volt hitel...” Szómagyarázat: zsidónál (itt): boltosnál – korrekt. (NT-00869/1)

Részlet Kertész Imre: Sorstalanság c. művéből. A tankönyv értelmezéséből: „nem csak bűnözők és áldozatok vannak, akik elhelyezése az erkölcsi rendben egyértelmű. Hanem létezik egy tér is, egy színpad, amely ilyen pofonokat, sokkal szörnyűbb kíntásokat, auschwitzokat terem. ... A megaláztatások osztálytermével, a kíntások légereivel, a cselekvő gyilkosokat és cselekvő áldozatokat szülő világ súlyos terhével mit kezdhünk? Aki él, ebben a térben él, nincs választása. Akkor is részese, ha áldozat...” (NT-00869/1).

A feladatok között az egyik a „tragikus végű, vérbe fojtott” varsói gettólázadásra utal, a arra biztatja az olvasót, nézzen utána a szomorú történetnek. Egy másik feladat a „csillagos ház” utalás kapcsán a kérdez a történelmi tényekre (NT-00869/1).

Külön olvasmány szól a Jad Vasemről, a „Jámborok kertjéről” valamint a magyarországi Világ Igaza kitüntetéséről (NT-00869/1).

Kertész Imre életrajza: „Írói munkássága a holocausthoz (ejtsd: holokauszt)(a második világháború idején a nácik által elkövetett zsidó népirtáshoz kapcsolódik. Lényegében azt a kérdést járja körül, hogy miként lehet élni és gondolkodni a 20. század személyesen átélt botrányának ismeretében. A szabadság kérdése izgatja: szabad lehet-e lélekben az ember a szörnyű emlékek rabjaként.” (00813)

Ugyanebben a műben a kérdések, feladatok olvashatóak az alábbiak is: Kik voltak a munkaszolgálatosok, s milyen sors jutott nekik? Miért kellett a fiúnak sárga csillagot viselnie? Mit tudsz a holocaustról? Mikor és hogyan zajlott le ez Magyarországon?

Van olyan irodalomkönyv, amely más művekhez képest nagyobb hangsúlyt helyez történelmi háttér leírására. Szól a koncentrációs táborokról, leírja a holokauszt sokkoló jellegét, s főbb

jellegetességeit: fegyvertelenek, nők, gyerekek előre kitervelt, iparszerű meggyilkolását; egy kevésbé ismert képet is közöl: *Bevagonírozás előtt Kőszegen* (AP-080506).

Valamennyi mű kapcsán tanulságos szempont a szóhasználat vizsgálata az elkerülhetetlenség és a felelősség szempontjából is. Így például a *sors*, *zajlott le* kifejezések az elkerülhetetlenség érzetét keltik. A művek többnyire elkerülik a felelősség kérdésének felvetését. Csak németek felelősek a történetekért? Magyaroknak nincs ebben szerepe? Egyénileg illetve egyes szervezeteknek? (Ugyanakkor előfordul ellenpélda is. Van mű, amely Radnóti kivégzésekor leírja, hogy magyar keretlegények gyilkolták meg.)

Egyes esetekben a szóhasználat nem tudatos. Előfordul, hogy ugyanabban a műben, amely a Sorstalanság kapcsán az egyén felelőségének kérdését feszegeti, máshol (bizonyosan nem szándékosan) félreérthetően pontosan fogalmaz.

Áprily Lajos életrajzában: „1943-ban nyugdíjba vonult, mert nem volt hajlandó betartani intézetében a zsidótörvényeket.” (NT-00813/3)

Füst Milán életrajzában: „szegény zsidó hivatalnokcsaládban született Budapesten.” (NT-00813/3).

Nemes Nagy Ágnes életrajzában: „A háború idején üldözöttek mentésén fáradozott. Barátait, íróársait vesztette el a bombázások és a zsidóüldözés következtében. ... az áldozatok és üldözöttek sorsa fölötti megrendülését fejezte ki korai költészetében” (NT-00813/3).

Kertész Imre életrajzában: Zsidó családba született, Auschwitzba, majd onnan Buchenwaldba való deportáltak. A Sorstalanság mellett A Kudarc és a Kaddis a meg nem született gyermekért c. műveit is említik. (Utóbbi magyarázza is a tankönyv.) Természetesen a Nobel-díj odaítélése is megjelenik a tankönyvben (NT-00869/1).

Az Ikerkönyvek a legfontosabb tudnivalók között, a Ne felejtsd el! című keretes részben a Két világháború és a kommunista diktatúra között emeli ki a Zsidóüldözések fogalmát (NT-00869/1).

Naptárak közös tulajdonsága: A hetek 6 munkanap után 1 pihenőnapot tartalmaznak (6+1-es ritmus) a zsidóknál, araboknál, perzsáknál, peruiaknál, rómaiaknál és az afrikai fekete törzseknél – kapcsolatok nélkül is, írja a tankönyv (NT-00869/1). ML: Ritka a kultúrák összevetése. Ugyanakkor nem jellemző, hogy a tankönyvek megemlítenék: pihenőnap a zsidóknál a szombat, a keresztényeknél a vasárnap, a muszlim hitűeknél a péntek. Hasonlóképp a többi (valláshoz is kötődő) kulturális elemről, előírásról is kevés szó esik.

Örkény István életrajzában olvasható: „jómódú zsidó polgári családban született”, munkaszolgálatos volt, majd hadifogsága esett (AP-080506) munkaszolgálatos volt az orosz fronton (NT-00869/1). Egy másik megfogalmazásban „1942-ben munkaszolgálatra hívták be. A doni harctérre küldték. Túlélte az összeomlást, és hadifogolytáborba került. 1946 karácsonyára érkezett haza.” (KN-0040/1)

Az egyperces novellák kapcsán az egyik könyv *In memoriam dr. K.H.G.* c. novellát közli, elemzi. Feladat pl.: Miből derül ki, hogy dr. K.H.G. nem német? Elemzés: nem tudjuk, K.H.G. fogoly vagy munkaszolgálatos. (Szemléletformáló, s kapcsolat az életrajzhoz is!) Az irodalomkönyv a munkaszolgálat főbb tudnivalóit is leírja (AP-080506).

Ének-zene tankönyvek

Számos ének-zene könyvben egyáltalán nem találtam utalást a szerző vagy a zenemű zsidó gyökerére, kapcsolatára, illetve zsidó népdalra, zeneműre (MS-2455, MS-2456, MS-2457T, MS-2462, MS-2464, NT-11567, NT-00667/1, NT-767/1, NT-00705/Z/1, NT-16123/1.)

Egyes esetekben említ a tankönyv pl. osztrák zsidó zeneszerzőt, de nem utal zsidóságára. (NT-NT-00805/Z/3 211.oldal).

Érdekes, hogy egyes esetekben „rejtve utal egy könyv arra, hogy cigány népdalról van szó: c. népdal (nem oldja fel) „*Megy a ruca a vízre*” „*Ne higgyél a cigánynak*”(NT-00667/1).

Ugyanakkor az MS-2458 számú, 8. osztályosoknak készült ének-zene könyv tartalmazza az *Erdők-mezők* c. izraeli dalt, melynek szerzője Meir Ben-Uri. Érdekesség, hogy a kánon eredeti szövegét Jeremiás próféta siralmainak 5. fejezetéből a 21. vers, melyet Károli Gáspár fordított magyarra.

Összegzés

Történelem

A tankönyvek számos dologban hasonlítanak, de sokban különböznek is. Természetesen fontos, hogy mi van egy-egy műben, hiszen az adott diáknak az „a” tankönyve. Ennél is lényegesebb azonban a tendencia, illetve a jellegzetes eltérések bemutatása.

A legtöbb tankönyvben a tényállítások helytállóak, tárgyilagosak, a könyvek többnyire megfelelnek a tudományosság szempontjainak. Jelentős különbség van abban, milyen eseményekről szólnak, azt milyen részletességgel teszik. Értékelnek-e, milyen helyzetekben, s miként. Elfogulatlan vagy tendenciózus (ezáltal torzító) az egyes események válogatása, illetve értékelése. A legtöbb műről állítható, hogy nem elfogult, tendenciózus, de előfordulnak ilyenek is. Véleményem szerint egy közoktatási tankönyv bizonyos esetekben nem kerülheti el az értékelést, állásfoglalást. Nevelési, etikai, pedagógiai szempontból sem, s egyebek mellett a demokráciára való nevelés miatt sem.

A művekben hagyományosan „jó” és „rosszak” vannak. Ritkaság, hogy a szerző érzékelteti egy-egy történelmi szereplő esetenként ellentmondásoktól sem mentes tevékenységét. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen egy-egy vitatott személyiség többoldalú értékelése társadalmi probléma is. Mindezzel együtt a jobb tankönyvek igyekeznek differenciált képet bemutatni egyes szereplőkről, eseményekről.

A numerus clausus és a zsidótörvények meghozataláért rendszerint a magyar szélsőjobboldalt és (Hitler hatalomra jutása után) a németeket hatását teszik felelőssé. A legtöbb esetben hiányzik a társadalomrajz, -elemzés, ami érthetővé teszi a közeget, melyben a kirekesztő törvényeket meghozták. Kérdéses, hogy az adott tankönyvből megismerhető-e az a döntő fordulat, ami a zsidóság asszimilációs folyamatának megfordítását jelentette. Meghatározó, hogy diákjaink felismerjék ennek fontosságát.

A magyar holokauszt felelőseinek, elkövetőinek a tankönyvek hagyományosan csak a nácikat és a nyilasokat tekintik. Igen kevésbé (a legtöbb könyvben egyáltalán nem, netán részben) jelenik meg a központi és helyi hivatalok, az apparátus (minisztériumok, polgármesteri hivatalok), a csendőrség, a MÁV stb., s persze az egyes emberek szerepe. Alig fordul elő a tankönyvekben, hogy a deportálást szervező nácik is meglepődtek azon, mennyire készségesek a magyarok a deportálásban való közreműködésben.

Elvértve esik szó a felelősség kérdéséről. (Ez nem csupán jogi, legalább annyira erkölcsi kérdés is.) Ritka a tankönyvekben az erre vonatkozó kérdés, feladat. Igaz, ennek elvárása jelenleg szinte illúzió, hiszen ezzel még a társadalomnak is szembe kéne néznie.

A dilemmák jól alkalmazhatóak lennének a pedagógiában, az etikai nevelésben. Ennek Magyarországon még alig van gyakorlata. Például hogyan értékeljük azt a csendőrt, aki ezrekre csukja a vagonajtót, de egyet megmentett? Kollaboráns? Embermentő? Nem csupán a történelmi hitelességet mutatná be egy-egy ilyen történet, kép, hanem szemléletformáló, életre szóló élmény, útravaló lehetne diákjainknak egy-egy ilyen vita.

Számos történelemtankönyv azt írja, sokan bújttak zsidókat. Ezt okvetlenül pontosítandónak tartom. Mihez képest? A halálos veszélyben egyetlen ember életének megmentése is fontos. Az áldozatok számához képest ugyanakkor töredék. Amennyiben nem tudnak nagyságrendet írni, magát a tettet lenne célszerű kiemelni. Érdekes ehhez kapcsolódva vitát is rendezni a diákokkal, néhány könyv tartalmaz is ilyen feladatot.

Sokszor nem tudható meg semmi a gettók, gyűjtőtáborok, deportálások körülményeiből. Például, hogy a marhavagonokba hány embert zsúfoltak be – egy vödör vízzel, egyet pedig egyéb szükségleteikre adtak...

Fontos, hogy alkalmaz-e a könyv forrásokat, s azt miként teszi. Él-e a forráskritikával, szükség esetén a szerzői minősítéssel.

Kérdéses, megjelennek-e, s miként a könyvekben az eltérő nézőpontok (pl. gyilkos, áldozat, kívülálló stb.). A gyilkosokról és az áldozatokról valamennyi szerző ír. Alig jelenik meg azonban a be nem avatkozók, a tétlen szemlélők nézőpontja. Miért vannak csendben, miért passzívak? Fontos lenne erről is szólni – egyebek mellett nevelési, erkölcsi szempontból is. Igen jól lehetne e nézőpontokat különböző forrásokkal is bemutatni. Van erre jó példa a művek között, de párját ritkítja.

Időnként – akár a szerző szándékával ellentétesen – árulkodó lehet a nyelvezet is. A holokauszt a zsidóság tragédiája? Vagy a magyaroké, mindannyiunké is? Ezt is érdemes végiggondolni.

Természetesen jelentős különbség van metodikai szempontból is az egyes művek között. Itt csak egyetlen elemre utalok: elvéve fordul elő, hogy a téma kapcsán a diák más tárgyban tanult ismereteire utaljanak (pl. Radnóti kapcsán).

Néhány kérdés, amelynek megjelenésében, leírásában, részletezettségében különbség van (megjelenik-e, magyarázza-e a tankönyv, mennyire részletezett stb.):

- A Tanácsköztársaság vezetői közül sokan szidó származásúak
- A német megszállás előtti, magyar részvétellel/közreműködéssel végrehajtott tömeggyilkosságok (pl. délvidéki tragédia, Kamenyeck-Podolszkij)
- A nácik által koncentrációs táborba hurcoltak köre (a zsidókon kívül)
- Munkaszolgálatosok (pl. a Don-kanyar esetében)
- Embermentők körének leírása (mennyire széles, kiket említenek)
- Utóélet/szembenézés: Wiesenthal, Eichmann, *Brandt a varsói gettónál* stb.
- Holokauszt emléknap
- Holokauszt tagadás

Magyar irodalom

Általában egy korszakot bemutatva vagy egy-egy íróhoz, költőhöz kapcsolódva esik szó a kirekesztő törvények következményeiről, a holokausztról, illetve a szerző zsidó származásáról. Kivételesen az is előfordul, hogy csupán érintőlegesen történik említés a témakörrel (pl. munkaszolgálat kapcsán, de az a tankönyvből nem tudható meg, hogy kik,

miért kerültek oda). Ugyanakkor olyan irodalomtankönyv is van, amely különösen nagy hangsúlyt helyez a történelmi háttér bemutatására (pl. koncentrációs tábor).

Bevezetőkben, összefoglalókban, életrajzokban, illetve elemzésekben is szóba kerülhet a zsidó származás, illetve annak a szerző életére, munkásságára gyakorolt következményei. Természetesen az egyes kiadványok esetében különbség van a téma részletezettségben is. Van olyan mű, amely történelmi fogalommagyarázatot is ad (pl. *numerus clausus*). Egyes könyvekben más témák is megjelennek: varsói gettólázadás, a csillagos ház, Jad Vasem.

Természetesen bizonyos esetekben a műveknek a témája az üldöztetés.

Legjellegzetesebb, állandó elem, a kánon meghatározó része Radnóti Miklós költészete. Radnótinál kulcselem zsidó származása miatti üldöztetése, erről szóló kiemelkedő versei. Ugyanakkor vannak különbségek is bemutatásában. Ritkaság katolizálásának leírása. Eltérő, hogy az adott irodalomkönyv részletezi-e, s ha igen, mennyire Radnóti munkaszolgálatait. Rendszerint megemlíti a tankönyvek, hogy gyalogmenetben hajtották Radnótiékat. Egyesek leírják, hogy a magyar keret tagjai gyilkolták meg, mások ennek körülményeiről, s a magyar részvételről nem szólnak. Van olyan könyv, amely nem csupán a Bori notesz képét közli, de a tömegsírrol is közöl fotót. (Mindez természetesen a holokausztban való magyar részvételt és felelősséget is érinti.)

A művek többnyire kerülnek a felelősség kérdésének felvetését. Például a „*sors*”, a „*zajlott le*” kifejezések az elkerülhetetlenség érzetét keltik. Ugyanakkor – mint láttuk – van mű, amely egyértelműen fogalmaz e kérdésben is.

Pilinszky János jó példa arra, hogy a holokauszt (s persze a háború más borzalmai) egy katolikus költő munkásságának meghatározó része.

A tankönyvekben olvasható Kertész Imre: *Sorstalanság* c. művének részlete is. Bemutatják a szerzőt, a témát, s természetesen szólnak az irodalmi Nobel-díjról is.

A diák egyéb ismereteit aktivizálhatja, amikor egy könyv Chaplin: *A diktátor* c. filmjére utal. (Érdekes, ugyanezzel egy történelemkönyv is él.)

Előfordul, hogy csak az adott személy névadásából, a munkaszolgálatra való utalásból következtethető ki az adott író, költő, irodalomszervező zsidó származása. Más esetben pontatlan, félreérthető nyelvi vagy kronológiai fogalmazás olvasható egy-egy könyvben. Ezeket kerülendőnek tartom. Különösen fontos, hogy egy tankönyv egyértelműen, pontosan fogalmazzon.

Ének-zene

A vizsgált ének könyvekben elvéve, kivételként s majdnem kivétel nélkül „rejtve” találtam zsidó(ság)hoz kötődő elemet, sőt cigány/roma vonatkozást is.

Elemzett könyvek

1. Alföldy Jenő: Olvasókönyv a nyolcadik évfolyam számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00813/3
2. Balla Árpád: Történelem 8. Műszaki Könyvkiadó Kft., MK-VD-0038
3. Bánhegyi Ferenc: Történelem 8., Apáczai Kiadó és Könyvterjesztő Kft., AP-081603
4. Bánki István – Radóczné Bálint Ildikó: Irodalom 8., Apáczai Kiadó és Könyvterjesztő Kft., AP-080506
5. Bencsik Péter – Horváth Levente Attila: Történelem 8., Mozaik Kiadó Kft., MS-2658
6. Dobszay László – Szabó Helga: Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 7. osztálya számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. , NT-00705/Z/1
7. Dupcsik–Repárszky: Történelem IV. Műszaki Könyvkiadó Kft., MK-1215102-T
8. Helméczy Mátyás: Történelem 8., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00875
9. Horváth Péter: Történelem 8., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00881
10. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 10.o., Mozaik Kiadó Kft. MS-2464
11. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 5.o., Mozaik Kiadó Kft., MS-2455T
12. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 6.o. , Mozaik Kiadó Kft., MS-2456T
13. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 7.o., Mozaik Kiadó Kft., MS-2457T
14. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 8.o. ,Mozaik Kiadó Kft. MS-2458
15. Király Katalin: Muzsikáló Nagyvilág. Ének-zene tankönyv 9.o. , Mozaik Kiadó Kft. MS-2462
16. Lukin László – Lukin Lászlóné Ének-zene az általános iskola 7. évfolyama számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00767/1
17. Lukin László – Lukin Lászlóné: Ének-zene 8., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00867-1
18. Lukin László – Ugrin Gábor: Ének-zene középiskola 9-10. évfolyam, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-16123/1
19. Mohácsy Károly – Vasy Géza: Színes irodalom 12., Krónika Nova Kiadó, KN-0040/1
20. Ördög László – Riznerné Kékesi Mária: Ének-zene az általános iskola 5. évfolyama számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-11567
21. Riznerné Kékesi Mária – Ördög László: Ének-zene az általános iskola 6. évfolyama számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00667/1
22. Salamon Konrád: Történelem IV. a középiskolák számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-13384/3
23. Szabó Helga: Ének-zene 8., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00805/Z/3
24. Szabó Helga: Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 8. osztálya számára, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. , NT-NT-00805/Z/3

25. Száray Miklós – Kaposi József: Történelem IV. Középiskolák 12. évf., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-14425/1
26. Tóth Krisztina – Valaczka András: Irodalmi ikerkönyvek 8., Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., NT-00869/1
27. Turcsányi Márta: Irodalom 8., Műszaki Könyvkiadó Kft., MK-0814101

Kiállítás

A kiállítás kapcsán elsőként az iskolai tankönyvek áttekintésének tapasztalataira hívom fel a figyelmet.

Egy kiállítás nem csupán arra lehet alkalmas, hogy meglévő ismereteinket előhívja, rendszerezze, megerősítse. Arra is, hogy új szempontokra, megközelítésekre hívja fel a figyelmünket.

1. A kiállítás teremtsen alkalmat a múlttal való szembenézésre, a felelősség végiggondolására. Mi történt? Milyen alternatívák voltak? Mit tettem volna én az adott helyzetben?

Ez lehet az alapja a reális, tényeken alapuló múltismeretnek, az egészséges egyéni és nemzettudatnak.

A szembenézéshez a tényszerű, hiteles ismereteken kívül bátorság is kell. S apropó. Erre jó alkalmat nyújthat ez a kiállítás. Nézzünk végre szembe azzal, mi történt a 20-as évektől 45-ig. Mi a másra nem hárítható felelősség a numerus claususban, a zsidótörvényekben, a számos kirekesztő rendeletben, a gettóba kényszerítésben, a deportálásban, a zsidó javak elvételében... Miként lehetett embernek maradni? Elkerülhetetlen mindezek végiggondolása a reális múltismeret és a tényeken alapuló emberi, társadalmi, nemzeti önismeret érdekében.

A kiállítás tematikája kapcsán javaslom, lehetőleg jelenjen meg

- Egy-egy ember, család helyzete, sorsa (eltérő hátterek, különböző életutak)
- A felelősség kérdése (egyéni, csoportos-közösségi, társadalmi)
- Válaszutak, dilemmák

Természetesen az az optimális, ha a kiállítás mind racionálisan, mind érzelmileg is hat.

2. Oktatás

A kiállítás csak akkor érheti el célját, ha ahhoz a szükséges oktatási módszertan, s az iskolai csoportok megfelelő foglalkoztatása is társul. Az oktatási program kiemelten fontos feladat.

Javasolt célcsoport: általános és középiskolás diákok.

Mivel az új kerettanterv szerint ezt az időszakot 7. és 11. évfolyamon tanulják a diákok, ezért a 7. évfolyamosok számára is mindenképp célszerű szakmai programot biztosítani.

Az életkori sajátosságokat természetesen figyelembe kell venni az általános és a középiskolások esetében is.

Szakiskolásoknak napjainkkal kapcsolatos antirasszista és toleranciaprogramok indíthatók.

Mindehhez megfelelő metodika szükséges. Nagy hangsúlyt kell helyezni a vitákra, dilemmákra. Az ismeretek mellett a nevelési, erkölcsi szempontok is fontosak.

(Számos korábban írt metodikai megjegyzésem kiindulópontja lehet ennek a munkának.)

A kiállítás oktatási programjára a pedagógusok figyelmét is fel kell hívni. A témával kapcsolatos iskolai munkájukat is célszerű segíteni.

3. Rendezvények

A társadalmi elfojtás megszüntetésének elengedhetetlen eszköze és feltétele a neuralgikus kérdések ki- és megbeszélése. Ennek apropója és a technikai feltételek megléte esetén helyszíne is lehet a kiállítás épülete. Az itt folytatandó szakmai és társadalmi vitáknak mindenki számára egyértelműen széleskörűnek, nyitottnak kell lennie. Ez is fontos feltétele a műltfeldolgozásnak.

4. Nyilvánosság

A fentiekre várhatóan a széleskörű nyilvánosság is érdeklődést mutat. Így a jelenlevőknél jóval szélesebb kör is nyomon követheti az itt rendezendő eseményeket.

5. Társadalmi ügy

A fentiek által a kiállítás és a körülötte levő események szakmai és társadalmi üggyé válhatnak. Jó példaként a múlttal foglalkozó, de a jelennek is szóló komplex, felelős tevékenységnek.